

Bakalářská práce

2021

Soňa Urbánková

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Obrazy hradu Svojanov v české literatuře 19. a 20. století

Vedoucí práce: Mgr. Veronika Faktorová, Ph.D.

Autor práce: Soňa Urbánková

Studijní obor: Bohemistika – Anglický jazyk a literatura

Ročník: 3.

Rok: 2020/2021

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

20. července 2021

.....

Soňa Urbánková

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucí této práce Mgr. Veronice Faktorové, Ph.D. za ochotnou pomoc, cenné rady a věcné připomínky.

ANOTACE

Městys Svojanov s dominantou středověkého hradu se stalo inspirací pro mnoho spisovatelů, prozaiků i básníků. První literární zmínky o Svojanově můžeme nalézt již v době národního obrození a tato literární tradice pokračuje až do současnosti. Cílem práce je zdokumentovat všechny dostupné texty, v nichž byl v průběhu 19. a 20. století rozvíjen literární obraz místa. Sledováno bude zejména, v jakých žánrech se daný obraz uplatňoval a jak se proměňoval v kontextu dobových literárních diskursů (důraz bude kladen na dominantní diskursy 19. století romantismus, parnasismus, realismus). K rešeršům budou využity dostupné elektronické zdroje (katalog Caslin, databáze Retrobi, ...) a výsledný text bude poskytnut správě hradu Svojanov.

Klíčová slova: literatura 19. a první poloviny 20. století; romantismus; parnasismus; realismus; hrad Svojanov; literární obraz Svojanova

ANNOTATION

The small town of Svojanov, dominated by a medieval castle, has become an inspiration for many authors, prose writers and poets. The first references to Svojanov can be found at the time of the National Revival, and this literary tradition continues to the present time. The aim of this work is to document all available texts in which the literary image of the place was developed during the 19th and 20th centuries. In particular, the genres in which the given image was applied and how it changed in the context of contemporary literary discourses (emphasis will be placed on the dominant discourses of the 19th century romanticism, parnasism, realism). The available electronic resources (Caslin catalog, Retrobi database, ...) will be used for the research and the resulting text will be provided to the Svojanov castle administration.

Key words: literature of the 19th and the first half of the 20th century; romanticism; parnasism; realism; Svojanov Castle; literary picture of Svojanov

Obsah

ÚVOD.....	7
1. Historie hradu Svojanov	8
2. Přehled knižních a časopiseckých publikací o hradu Svojanov	13
2.1. Literatura 19. a 20. století.....	13
2.2. Současná literatura	14
3. Žánrová specifikace děl o hradu Svojanov v české literatuře 19. a 20. století; jejich stručná charakteristika	16
3.1. Pověsti	16
3.1.1. Historie sběru pověstí, vybraní sběratelé lidové prózy	17
3.1.2. Místní pověsti	20
3.1.3. Démonologické pověsti.....	25
3.1.4. Historické pověsti	27
3.2. Cestopisy, místopisy, průvodce	28
3.2.1. Teréza Nováková - Z nejuvýchodnějších Čech: řada cestopisných črt.....	30
3.3. Beletrie	32
3.3.1. Václav Kliment Klicpera – Rod Svojanovský: modelová romantická truchlohra.....	33
3.3.2 Jaroslav Vrchlický – Svojanovský křižáček: příklad parnasistní básně	40
ZÁVĚR.....	51
Seznam literatury	55
Primární literatura.....	55
Sekundární literatura.....	56
Internetové zdroje	59
Seznam příloh	60
Přílohy	61

ÚVOD

Téma bakalářské práce Obrazy hradu Svojanov v literatuře 19. a 20. století, které jsem si zvolila, rozšiřuje podle mého soudu poznání historické a literární minulosti regionu (Pardubický kraj, okres Svitavy), z něhož sama pocházím a ke kterému mám blízký vztah. Hrad Svojanov má velmi bohatou historii, navštívilo jej mnoho českých spisovatelů, kteří hrad zakomponovali do svých děl či svá díla hradu Svojanov přímo věnovali. Tento materiál přitom ještě nebyl komplexně prozkoumán, k dispozici jsou pouze dílčí studie, například *Svojanov: pohled do historie hradu a panství* (Konečný 2007); *S poutnickou holí a brašnou* (Nováková 1930); *Královský hrad Svojanov* (Cupal 1939) a další.

Cílem bakalářské práce je shromáždit veškerou dostupnou literaturu 19. a 20. století se zmínkami o hradu Svojanov. Získaný materiál bude uspořádán podle žánrové příslušnosti a krátce charakterizován. Sledováno bude, v jakých žánrech a jak byl rozvíjen obraz daného místa, popřípadě jak se obraz hradu měnil v průběhu času. Zdokumentováním dostupné literatury chci nejen zjistit, jací spisovatelé hrad navštívili, jaké byly jejich motivace a co na onom místě oceňovali, ale i to, jak dané místo literárně ztvárnili. Sledována tedy bude literární reprezentace daného místa, její obsah, prostředky a postupy, které ji utvářely. V tomto přístupu mohou být metodologicky nápomocné zejména práce Daniely Hodrové *Poetika míst* (1997) nebo Zdeňka Hrbaty *Romantismus a Čechy* (1999); *Romantismus a romantismy* (2005).

V první části své práce se zaměřím na historii samotného hradu. Poté bude představen získaný literární materiál. V dalších částech textu se budu zabývat obrazem hradu v jednotlivých vybraných textech a budu analyzovat jeho literární stránku. Literární obrazy hradu budou podrobeny vzájemné komparaci.

Pro rešeršní účely této práce jsem využila dostupné knihovní databáze (caslin.cz, retrobi.ucl.cas.cz, citace.com, digitální knihovna Kramerius) a podnikla jsem i výzkum ve Státním okresním archivu v Litomyšli. Téma jsem rovněž konzultovala s odborníky na tuto lokalitu. Poděkování patří zejména Stanislavu Konečnému, zaměstnanci Státního okresního archivu se sídlem v Litomyšli, dále Miloši Dempírovi, kastelánovi hradu Svojanov a Zdislavě Klodnerové, pracovníci Knihovny Bystré. Výsledný text bude poskytnut správě hradu Svojanov.

1. Historie hradu Svojanov

Hrad Svojanov je jedním z našich nejstarších královských kamenných hradů. Nachází se v Pardubickém kraji v okrese Svitavy, jihovýchodně od města Polička. (viz Příloha č. 1) *„Kdo přichází cestou ke hradu Svojanovu, přichází do krajiny rozmanité a přírodními krásami ozdobené, jaká se zřídka kde v onom nízkém pohoří vyskytuje, která se mezi Čechami a Moravou široce rozkládá“* (Vojkovský 2013, s. 1). (viz Příloha č. 2) Minulost hradu je opředena několika pověstmi; jedna z pověstí o jeho vzniku praví: *„Jednou prý nějaký kníže ve zdejší krajině na honu zabloudil, a marně se snažil, družiny své dovolati a cestu z lesův najíti. Musel na noc strom si vyhlídnouti, na kterém by bezpečen od lesní zvěře přenocovati mohl. Tu prý se mihlo světélko v hlubině lesa, prodral se až k němu a našel osamotnělou lesní chatrč. Obyvatel její, ptáčník, uhostil a přechoval neznámého hosta, a když ráno zasvitlo, pomáhal prý kníže svému hostiteli léčky na ptáky stavěti. Když pak byl z lesův od ptáčníka vyveden a když své komonstvo našel, pasoval prý svého hostitele na rytíře a dal mu celé okolí v leno. Nový rytíř vystavěl prý potom na místě své lesní chatrče pevný hrad a přezval ho dle svého jména Jan Svjanov“* (Trapp 1855, s. 343).

Dobu, kdy hrad Svojanov vznikl, lze jen odhadovat. Založen byl pravděpodobně roku 1224 královským purkrabím Svěslavem z Bořitova. Většina historiků se domnívá, že jeho založení souvisí se založením města Polička, které je spjato se jménem českého panovníka Přemysla Otakaru II., jenž roku 1265 nechal vystavět královské věnné město Polička. (Sedláček 1882). V témže roce ho dle tehdejšího zvyku nazval německy Fürstenberg, což znamenalo „Knížecí hora“ (*„v názvech hradu se koncovka – berg často střídá s – burg, proto lze název přeložit jako hrad zemského knížete“*) (Konečný 2005, s. 144). Pod tímto názvem je hrad zmiňován i v zápisu Zbraslavské kroniky s datem 1287. Německý název mu vydržel pouze po dvě století, pak už zcela převládal český název, jak ho známe dodnes.

Hrad nesloužil jen k slavnostem a bydlení, zajišťoval také ochranu nad obchodní stezkou, nazývanou Trstenická, vedoucí mezi Brnem a Litomyšlí. Stejně jako dobu vzniku sídla nemůžeme též přesně určit prvotní podobu hradu. Podle Durdíkovy

typologie hradů¹ je Svojanov „vytvořen jako kombinace tří základních prvků – palác, hradby a bergfrit“² (Konečný 2007, s. 8). (viz Příloha č. 3)

Po smrti Přemysla Otakara II. získala panství jeho královská vdova Kunhuta, poté byl označován za „vilu českých královen.“ Na hrad se přistěhovala společně se svým druhým manželem, potomkem rodu Vítkovců, Závišem z Falkenštejna. Manželstvím s Kunhutou se Záviš stal jedním z velmožů. Během pobytu manželů na hradě počali syna Ješka/Jana. Po Kunhutině smrti (zemřela na tuberkulózu) roku 1285 opustil Záviš králův dvůr, nicméně aby neztratil svou moc a důležitost, ucházel se o nejmladší dceru uherského krále Ladislava, Alžbětu (Konečný 2007). Zde se však historická fakta nejvíce rozcházejí: Zdeněk Kalista (1993) zastával stejný názor jako Konečný, tedy že Záviš pojal za manželku Alžbětu, avšak ne dceru, ale sestru krále Ladislava. Sedláček (1882) však uvádí, že se Záviš oženil s nejmladší dcerou krále Ladislava, Jitkou. Podle Cupala (1910) i Maurice Trappa (1855) se Závišovou manželkou stala též Jitka, ale ne dcera krále Ladislava, nýbrž jeho sestra.

Manželé na hradě pobývali až do Závišova zajetí. Záviš byl vylákán králem Václavem II. do Prahy, tam však byl uvězněn na Pražském hradě, kde pobýval až do roku 1290. Závišův život skončil 24. srpna 1290 pod zámek Hluboká, kde ho na rozkaz krále popravili (Cupal 1910).

Po jeho smrti připadlo panství koruně. Karel IV. si byl vědom důležitosti Svojanova, a tak ho zmínil ve svém zákoníku *Majestas Carolina*. Zařadil hrad Svojanov mezi hrady, které nikdy neměly být odloučeny od koruny, nesměly být prodávány ani zastavovány; kromě Svojanova zde byly zapsány i hrady Karlštejn, Křivoklát, Bezděz, Loket, Zvíkov aj.

¹ Prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc. se specializoval na českou hradní architekturu, hmotnou kulturu vrcholného a pozdního středověku i ochranu národního kulturního dědictví, spoluautor např. knihy *Středověké hrady v Čechách a na Moravě* – dostupné na <https://www.cbdb.cz/autor-14166-tomas-durdik>

² Útočištná, převážně okrouhlá věž, bývá přístupná z prvního patra po snadno odstranitelném můstku či schodišti, v případě potřeby mohla být chráněna jako samostatná pevnost; v dobách míru nesloužila k obytným účelům, její temné, pouze otvorem ve stropě přístupné přízemí mohlo sloužit jako vězení (hladomorna) – dostupné na <https://www.hrady-zriceniny.cz/pojmy.htm>

Již Karlův syn Zikmund tomu nedostál, hrad byl zastaven k opatrování Oldřichu z Boskovic v roce 1420. „*Oldřich z Boskovic, stoupenec Zikmunda Lucemburského, který však bez pomoci nemoha hradu proti útokům uhájit, přešel na stranu husitů*“ (Konečný 2005, s. 146).

Páni z Boskovic žili na Svojanově během husitských válek až do r. 1512. V průběhu jejich pobytu na hradě učinili tito majitelé (zejména Ješek Svojanovský z Boskovic) několik změn, které byly především podmíněny reformami ve vojenské taktice husitských válek. (viz Příloha č. 4, 5) Upravili nádvoří do dnešní podoby a do paláce přidali nosné sloupy, vybudovali nový hradební okruh „*zesílený na severovýchodní straně mohutnou půlkruhovou baštou, dvěma menšími, jedna z nich téměř kruhového tvaru a druhá půlkruhová,*“ [...] „*na jihovýchodní straně, podél níž k hradu stoupala cesta z městečka Svojanova, pak byla – kromě vnitřní hradby - ještě ve svahu postavena vnější hradba se dvěma velkými půlválcovými baštami*“ (Konečný 2007, s. 17-18). Během bitev sídlo utrpělo mnoho škod, doposud můžeme na některých zídkách vidět stopy po kulkách.

V dalších letech docházelo k častému střídání majitelů hradu. Po pánech z Boskovic přišli páni Trčkové z Lípy (1512 - 1547). Právě počátkem 16. století prošel hrad zásadní přestavbou – „*gotický palác byl prodloužen až k věži a jeho severní síň byla opatřena soustavou kleneb,*“ [...] „*tou dobou již byla plocha nádvoří z větší části zastavěna*“ (Konečný 2007, s. 24). Rod Trčků záhy zůstal bez nástupce, sídlo se dostalo do rukou Žehušických z Nestajova. Václav Žehušický před svou smrtí svá veškerá panství rozdělil mezi své dva syny – Jana a Hertvíka, hrad Svojanov připadl Hertvíkovi. Za jeho vlády hrad roku 1569 vyhořel, Hertvík zemřel o 10 let později. Od poloviny 17. století hrad ztratil svoji vojenskou funkci. V letech 1583 - 1713 se hrad dostal do rukou rodu Zárubů z Hustiřan. Po smrti Josefa Antonína Záruby z Hustiřan, posledního mužského potomka rodu Zárubů, přešlo panství na jeho dceru Eleonoru. Jejím manželem se stal Karel Otta, hrabě ze Salmu. Držba Salmů skončila roku 1797, kdy se zde usadil pán Ubelli ze Siegburku (Cupal 1939).

Hradní stavení během 18. století značně utrpělo, držitelé hradu (Zárubové, hrabata ze Salmu a Ubelli ze Siegburku) v něm souvisle nebydleli a žádné opravy se tu tak nekonaly. „*Bašty a hradby vnějšího opevnění byly rozebrány až téměř na úroveň vnitřního terénu upravovaného do vodorovných teras*“ (Konečný 2007, s. 32). V následujících desetiletích hrad dále pustl, sloužil nejspíš jen jako skladiště.

V roce 1800 došlo k zásadní změně v držitelích hradu. Poprvé v historii vlastnil hrad neurozený majitel. Prvním nešlechtickým vlastníkem Svojanova se stal Jiří Haissler (byl u vojska praporečником a později poštmistrem v Běchovicích u Prahy), jenž hrad zakoupil po smrti svobodného pána Ubelli, a přistavěl k hradu nový dům, ve kterém pak přebýval. Roku 1804 zakoupil Svojanov Martin Dlouhý, poličský rodák, který našel na statku ložisko tuhy a byla zde zřízena továrna na tuhové zboží (tužky). Továrna fungovala skvěle, zboží se vyváželo i do zahraničí, avšak po nevydařené dodávce zboží byl její provoz ukončen. Historikové uvádějí, že *„hrad koupil z pýchy a marnivosti a záhy ho pronajal Františku Diebelovi, původně na dobu osmi let“* (Vojkovský 2013, s. 30). Ten nechal zřídit nový vchod do paláce.

Dalším pánem Svojanova se stal František Heyssiger, který ho koupil od Martina Dlouhého v roce 1818, nedlouho potom se sám octl v nelehké finanční situaci a byl nucen hrad prodat, a tak panství přešlo do dalších rukou. Hrad odkoupil Ridiger, svobodný pán ze Štilfridu, který měl zálibu ve sbírání starožitností. Aby našel skrytý poklad, o němž se neustále mezi lidmi hovořilo, nechal skoro celý hrad rozkopat. Jedna z pověstí praví: *„Dva dělníci kopali a vyhazovali, až vykopali železnou truhlu. Ještě několik okamžiků, a truhla byla vydobena. V tom zvonili poledne, a dělníci, zanechavše práce, ubírali se k obědu. Sotva však z lidomorny vylezli, uslyšeli hromovou ránu, a když po té opět do lidomorny se vrátili, byla truhla ta tam“* (Cupal 1893, s. 37-38). Dodnes se tedy říká, že na Svojanově je stále ukrytý poklad.

Za Josefa Kristena roku 1842 hrad zachvátil oheň a zcela vyhořel. K jeho opravě došlo o rok později, palác byl upraven do empírového stylu, jenž se zachoval dodnes. Tak se Svojanov stal jediným hradem v České republice, kde se setkává gotika s empírem. (viz Příloha č. 6) Další majitel panství, Emanuel Sommer, koupil Svojanov r. 1875 a v r. 1879 přechází do rukou Antonína Fr. Haasche, posledního majitele Svojanova, jenž nechal vymalovat stropy v paláci a v rozích zapsal jak svoje iniciály, tak své manželky Karolíny. Karolíně se Svojanov nezamlouval, a proto 7. června 1910 prodala spolu s manželem hrad za 400 000 zlatých královskému věnnému městu Polička. Radní města se rozhodli začít se záchrannými pracemi (obnova chátrajících zdí, hradních budov, obnova sgrafitové výzdoby, úprava hospodářských budov). Část hradu posloužila jako místo pro četnickou stanici a následně jako turistická noclehárna. Svojanov byl zpřístupněn veřejnosti. Ve 40. letech Polička plánovala rozsáhlejší opravy, k nimž bohužel nedošlo.

Roku 1953 byl hrad zestátněn, tehdejší interiéry/expozice byly pozměněny. První prohlídky hradu byly veřejnosti umožněny v roce 1974 a hrad tak sloužil ke kulturním a rekreačním účelům. Veškeré expozice (historický vývoj hradu a okolí, Evropská a česká malba 19. století) byly demontovány a v restitucích roku 1992 se panství vrací městu Polička. Od té doby je vlastníkem Svojanova toto město. V roce 2010 obdržela Polička dotaci na opravy hradu v hodnotě téměř 30 milionů korun. V současnosti probíhá jedna z oprav, dne 14. 7. 2020 se v důsledku záplav sesunula jedna z hradeb v gotické zahradě.

Návštěvníkům hradu jsou dnes zpřístupněny tři prohlídkové okruhy: A – základní, zámecký (empírový palác), B – hradní (sklepení, mučírna, lapidárium, dům zbrojnošů), C – venkovní areál (hradby, nádvoří, zahrada).

2. Přehled knižních a časopiseckých publikací o hradu Svojanov

2.1. Literatura 19. a 20. století

Hrad Svojanov působí na své návštěvníky velmi impozantně. Proto není divu, že se jeho obraz otiskl do mnoha uměleckých děl. Je s podivem, kolik spisovatelů 19. a 20. století na toto místo zavítalo a hrad se následně stal inspiračním zdrojem k zachycení jejich postoje ke zmiňované lokalitě. Některé autory uchvátil natolik, že nezůstali pouze u jednoho literárního textu, uměleckého díla.

Zmínky o panství Svojanovském můžeme najít hned v několika žánrech. Jedná se o pověsti, poezii, román, dramatickou tragédii, místopisy, črty, cestopisy a průvodce. Hrad také navštívili fotografové a malíři, jejich výtvoři se pak zde vystavovaly a i dnes některé z nich nalezneme v hradních expozicích, nebo si jejich reprodukce mohou návštěvníci zakoupit alespoň v podobě pohlednic.

Následující tabulka přináší přehled literatury 19. a 20. století, kdy se Svojanov stal předmětem zájmu daného autora. Najdeme zde vždy jméno spisovatele, název dané publikace současně s rokem vydání. Díla jsou řazena chronologicky podle data prvního knižního nebo časopiseckého vydání.

AUTOR	NÁZEV PUBLIKACE	ROK VYDÁNÍ
Václav Kliment Klicpera	<i>Rod Svojanovský. Truchlohra v 4 jednáních</i>	1821
Maurice Trapp	<i>Hrad Svojanov a jeho okolí, in Památky archeologické a místopisné</i>	1855
August Sedláček	<i>Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 1</i>	1882
František M. Zebiš	<i>Hrad Svojanov, in Jitřenka</i>	1884
Jan Alois Cupal	<i>Kytice z pověstí poličského okresu</i>	1893
Teréza Nováková	<i>Hrad Svojanov. Cestopisná črta z východních Čech, in Lumír</i>	1894
Ignác Hošek	<i>Povídky z okolí svojanovského, in Český lid</i>	1896-1897
Teréza Nováková	<i>Z nejvýchodnějších Čech: řada cestopisných črt</i>	1898
Josef Uhlíř	<i>Obrazy z dějin českých, in Epické básně</i>	1899
Josef Jan Pícha	<i>Z pověstí o hradě Svojanově, in Jitřenka</i>	1900
Jan Nešpor, Josef Horčíčka	<i>Průvodce po východních Čechách</i>	1903
Alois Jirásek, Teréza Nováková, Zdeněk Wirth, Karel Václav Adámek, etc.	<i>Čechy společnou prací spisovatelův a umělců českých (13)</i>	1905

Jaroslav Vrchlický	<i>Svojanovský křížáček. Báseň Jaroslava Vrchlického</i>	1906
Jaroslav Vrchlický	<i>Svojanovské granáty, in Svlačce na úhoru</i>	1906
Zdeněk Wirth	<i>Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, politický okres Poličský</i>	1906
Josef Jan Pícha	<i>Průvodce po Žďárských hotách, část 2</i>	1907
Václav Kliment Klicpera	<i>Rod Svojanovský, in Soubor spisů Václava Klimenta Klicpery, díl 2</i>	1907
Jaroslav Vrchlický	<i>Světlušky pod Svojanovem, in Korálové ostrovy</i>	1908
Jan Alois Cupal	<i>Hrad Svojanov</i>	1910
Tereza Nováková	<i>Potulky po Čechách východních</i>	1910
Václav Vladivoj Tomek	<i>Po troskách české slávy: Hrad, zámky a tvrze české, jich založení, dějiny, pověsti a poklady umělecké</i>	1913
Jan Dítě	<i>Pověsti o hradu Svojanově, in Od Trstenické stezky IV.</i>	1924/1925
Tereza Nováková	<i>S poutnickou holí a brašnou</i>	1930
Jaroslav Dostál	<i>Severní oblast Českomoravské vysočiny</i>	1933
Jan Alois Cupal	<i>Královský hrad Svojanov</i>	1939
Jiří Mařánek	<i>Rožmberská trilogie</i>	1940
Bohuslav Březovský	<i>Tajemný hrad Svojanov aneb paměti Františka Povídkálka</i>	1947
Jaroslav Vrchlický	<i>Svojanovský křížáček, in Žeň času</i>	1963
Zdeněk Kalista	<i>Cesta po českých hradech a zámcích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není</i>	1993

2.2. Současná literatura

Svojanov a jeho okolí lákalo spisovatele již od 19. století, ale ani v dnešní moderní době není toto místo zapomenuto. Dalo by se říci, že je stále tak atraktivní, jak tomu bylo v minulém století. I nadále o této lokalitě nacházíme další literární texty.

AUTOR	NÁZEV PUBLIKACE	ROK VYDÁNÍ
Tomáš Durdík; Pavel Bolina	<i>Středověké hrady v Čechách a na Moravě</i>	2001
Václav Petříček	<i>Svojanov a okolí</i>	2005
Stanislav Konečný	<i>Poličsko: turisticko-vlastivědný průvodce obcemi a jejich okolím</i>	2005
Ivan Matějka	<i>Tajemným Svojanovskem: toulky historií a krajinou kolem starobylého hradu Svojanov</i>	2006
Stanislav Konečný	<i>Hrad Svojanov</i>	2007
Stanislav Konečný	<i>Svojanov: pohled do historie hradu a panství</i>	2007

Ivan Matějka; Václav Petříček	<i>Svojanovské letopisy</i>	2007
Miloš Král	<i>Cesty ke Svojanovu</i>	2008
Ladislav Svoboda	<i>Stavebně historický průzkum hradu Svojanova</i>	2009
Ladislav Svoboda, Květa Křížová, Miloš Dempír	<i>Hrad Svojanov: 100 let od zakoupení městem Polička</i>	2010
Rostislav Vojkovský	<i>Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky</i>	2013
Eva Chupíková	<i>S pastelkami po hradu Svojanov</i>	2017

3. Žánrová specifikace děl o hradu Svojanov v české literatuře 19. a 20. století; jejich stručná charakteristika

3.1. Pověsti

Pověst je geneticky krátký prozaický útvar lidové slovesnosti, pojednávající o události, která se odehrála v konkrétním čase i na konkrétním místě. Její základ je zčásti pravdivý, zčásti doplněn fikcí vypravěče. Vypravěč lidové pověsti usiloval o důvěryhodnost svého příběhu, pro tento účel používal řadu stereotypních formulí, např. krátkými větami typu: *a to se skutečně stalo; je to pravda pravdoucí* apod. Také se dovolává svědectví jiné důvěryhodné osoby (viz pověst o Rašínovi). Nemůžeme však pověst považovat za faktografickou kroniku. „*Pověsti jsou básnickým obrazem a lidovou filosofií dějin*“ (Leščák, Sirovátka 1982, s. 182).

Dagmar Mocná definuje pověst jako „*Příběh či drobná příhoda, [která] se odehrává na jednom místě, v krátkém časovém úseku, má jednoduchou zápletku a jen málo postav. [...] Děj má zpravidla překvapivé a poučné rozuzlení*“ (Mocná 2004, s. 509). Forma pověsti není ustálená, je variabilní, reaguje na místo, z něhož vychází, a přizpůsobuje se aktuální skutečnosti. Specifické výrazové prostředky se v pověstech na rozdíl od pohádek využívají velmi málo. Pověst z tohoto hlediska můžeme chápat jako nepřipravenou komunikaci. Charakteristickým rysem formy pověstí je opakování, čímž vypravěč zvyšuje expresivní účinek slov, objevují se ustálená spojení, časté využití přímé řeči. Pro tento žánr je příznačná jednoduchost – jazyka, děje i toku vyprávění. Kompozice se skládá z jedné až tří epizod, text není komplikovaný, nerozvíjí další vedlejší epizody. Podle Bohuslava Beneše „*Čtenářské pojetí pověstí je téměř jednoznačné: je to vyprávění o minulých dějích, lidech a jejich neuvěřitelných příhodách, které se odehrály ‚kdysi u nás‘ či ‚za dávných časů jinde‘ a které jsou doplněny výskytem tajuplných pomocníků, strašidel a lidí, kteří údajně ovládali různá kouzla*“ (Beneš 1998, s. 172).

Bohuslav Beneš dále uvádí tyto funkce pověstí: informativní (prostřednictvím pověstí si čtenář rozšiřuje zkušenosti o světě, formuje si svůj postoj k náhodě a osudu), věcnou a výchovnou (Beneš 1990). K dalším funkcím patří též funkce estetická a zábavná (hraje důležitou roli zejména v současných pověstech); důležitá je také funkce sociální kontroly – „*při porušení sociálních pravidel nebo různých druhů tabu přichází trest*“ (Luffer 2014, s. 13).

Podle Dagmar Mocné (2004) a Oldřicha Sirovátky (1998) lze pověsti rozdělit na základě motivů a námětů do tří skupin: historické, místní a démonologické (pověrečné). Sirovátka (1998) též uvádí, že někteří odborníci považují historické a místní pověsti za jednu skupinu – kulturněhistorické pověsti. „*Protože pověsti však vždycky vyprávějí o určitém místě a většinou mají rovněž nějaký pověrečný motiv, mnohé pověsti nelze přesně a jednoznačně zařadit. Mají dva nebo i více motivických vrcholů; třeba pověsti o pokladech lze považovat za látky pověrečné, ale zároveň také za místní*“ (Sirovátka 1998, s. 55). Uvedené druhy pověstí se také liší ve způsobu vyprávění – pověsti místní a historické jsou neosobní, příběh je vykreslen objektivně, věcně. Pověrečné pověsti jsou více subjektivní, mají určitý citový náboj (Sirovátka 1998).

Jinou typologii pověstí v širším kulturním kontextu nabízí Luffer: „*Světová folkloristika používá již dlouhou dobu pracovní rozdělení druhů pověstí na démonologické (mytologické), historické a etiologické*“ (Luffer 2014, s. 8). Problematické jsou v tomto případě pověsti etiologické, které se podle svého obsahu člení na démonologické a historické.

K hradu Svojanov se váže několik pověstí. Jedná se zejména o pověsti místní, které dokreslují historii panství, pověsti historické, jež se vztahují k majitelům panství a jejich osudu, a pověsti démonické, jež vypráví o setkání obyvatelů Svojanova s nadpřirozenými jevy či bytostmi. Pro některé autory, například Jana Aloise Cupala nebo Bohuslava Březovského, se staly příběhy pocházející z lidové slovesnosti inspirací k sepsání publikací, jejichž obsah tvoří právě tento žánr. Mnohé pověsti jsou však jen součástí spisů dokumentujících historii hradu, nejsou zde uvedeny v celistvé podobě, jedná se o jejich převyprávění či zmínku.

3.1.1. Historie sběru pověstí, vybraní sběratelé lidové prózy

Po celou dobu středověku byla pověst kladena na roveň historicky doložitelným faktům (Kosmova Kronika česká, Dalimilova kronika, apod.). Zájem o vědecké zkoumání lidové slovesnosti, folkloru stoupá od počátku 19. století.

Pověsti zaznamenávali nejvíce kronikáři, učitelé, vlastivědní pracovníci. Byly proto většinou jejich osobním majetkem. Pouze některé materiály, zejména pohádky a pověsti, se dostaly do archivů muzeí apod. (známé jsou folkloristické sbírky v Národním muzeu, Moravském zemském muzeu). Účelně vznikly archivy lidové prózy až po druhé světové válce na půdě ČSAV.

Důležité je také zmínit, že ne každý region měl své sběratele. Nejvíce záznamů pochází z Chodska, Podkrkonoší, Valašska a Slezska. Liší se též kvalita zápisů pohádek a pověstí, jejich přesnost. Sběr těchto žánrů se opožďoval za sběrem lidových písní. Do českého písemnictví začínají pronikat a včleňovat se na konci 30. let 19. století. Od té doby tyto žánry působí na vývoj literatury a stávají se její součástí. „*Po celé 19. století vycházely sbírky pohádek a pověstí, v nichž se mísil zájem odborný, národopisný s počínáním literárním, uměleckým a výchovným, v nichž se tyto dvě stránky slučovaly a doplňovaly*“ (Sirovátka 1998, s. 88). Počínaje 20. stoletím dochází k oddělování vědeckého sběru lidové prózy od literárního zpracování, začínají se rozvíjet moderní postupy sběru folklorního materiálu (příkladem může být edice akademického spolku *Slavia* v čele s filologem Janem Gebauerem, nebo činnost V. Tille). Odborně provedené zápisy se začínají objevovat v časopisech (*Český lid*, apod.).

Je zřejmé, že se podíl odborných zápisů v posledních desetiletích zvýšil a že je důležité vydávat autentické záznamy nejen pohádek a pověstí, ale celého folkloru. „*Lidová slovesnost ve své autentické, vlastní podobě náleží ke kulturnímu dědictví. [...] Kdo chce poznat pravou podobu české lidové pohádky a pověsti, musí jít do pramenů*“ (Sirovátka 1998, s. 93).

Cílem práce není podat celistvý přehled o všech sběratelích a badatelích v oblasti lidové prózy. Zaměřím se proto jen na vybrané osobnosti a jejich významné počiny v oblasti folkloristiky.

První knižní soubor českých pověstí je napsán německy a datován do roku 1863, autorem je Josef Virgil Grohmann. Sběrka *Sagen aus Böhmen* (Pověsti z Čech) obsahuje 343 českých lidových pověstí, převážně ze střední a severních Čech; dominují pověsti numinózní (Luffer 2014).

Dalším významným počinem v oblasti zaznamenávání pověstí bylo dílo Václava Krolmuse (1790 – 1861) – *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy ohledem na bájesloví československé*. Již z názvu je zřejmé, že se jedná o různorodý materiál sběru lidové slovesnosti.

Opomenout nesmíme ani pohádky a pověsti zpracované Boženou Němcovou a Karlem Jaromírem Erbenem. Božena Němcová již v roce 1845 vydala svůj první sešit báchorek. Do svých poznámek zaznamenávala i podrobnosti ze života lidu a pohádku tak přiblížila povídce ze života. Podle Sirovátky „*Vytvořila první typ umělecké české pohádky několika druhů, od lidového žertu k dramatickým povídkám*“ (Sirovátka 1998,

s. 84). Erbenem zpracované pohádky a pověsti jsou sice menšího rozsahu, ale vysoké umělecké kvality. Erben usiloval o „tzv. *optimální variantu: někdy použil určitý záznam a doplnil jej z variant ostatních i vlastní fantazie, jindy spojoval varianty z různých lokalit*“ (Sirovátka 1998, s. 85).

Moravské pověsti a pohádky zprostředkoval další významný sběratel - Beneš Method Kulda (1820 - 1903). Jedná se především o *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského a Národní pověry a obyčeje v okolí Rožnovském na Moravě*. Jeho zápisy vyprávění byly věrné, ale do knižní podoby je již upravoval – nejsou psány v dialektu, úpravy doznaly také obsah a forma příběhu. Dalším sběratelem moravských vyprávění je i Eduard Peck (1857 – 1931), který publikoval lidové pověsti v *Časopise Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*. Jeho sbírka *Valašské národní pohádky z Vizovic* je uložena v Národním muzeu – obsahuje 84 pohádek a pověstí.

„*Přesné a spolehlivé zápisy lidového vyprávění přinesl jako první Václav Tille*“ (Luffer 2014, s. 31) v *Národopisném sborníku československém* v letech 1901-1902. Na jeho sběratelské aktivity navázal Josef Štefan Kubín (1864 – 1965). Zaměřil se především na region českého Kladska, Podkrkonoší, Hlučína. Dokladem toho jsou např. sbírky *Povídky kladské; Povídky z českého Podkrkonoší* aj. Za své zásluhy v oblasti folkloristiky se stal prvním čestným členem *Mezinárodní společnosti pro bádání nad lidovým vypravěčstvím*.

K významným sběratelům pověstí z okolí Svojanova patřili August Sedláček, Jan Alois Cupal a Bohuslav Březovský.

August Sedláček (1843 – 1926) byl český historik, genealog, sfragistik a heraldik. Během let 1867 – 1869 pracoval v Litomyšli jako středoškolský učitel dějepisu. V letech 1869 – 1875 působil v Rychnově nad Kněžnou, poté mezi lety 1875 – 1899 byl zaměstnán v Táboře. K jeho nejpropracovanější a nejkomplexnější publikaci patří patnáctidílný soubor *Hrady, zámky a tvrze království Českého* (1882 – 1927). Mezi další díla například patří: *Sbírka pověstí historického lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (1895); *O starém rozdělení Čech na kraje* (1921); *Paměti z mého života* (1997), aj.

Jan Alois Cupal (1863 – 1940) se narodil ve vesnici poblíž Pernštejna, Rovečné. Byl to učitel (působil v Telecím, Poličce, Rohozné, ...), regionální badatel a literát Poličska. Velmi ho fascinoval venkov, a proto ve svých dílech rozebíral místní folklór, zvyky a lidovou slovesnost. Mezi jeho literární počiny patří například: *Kytice pověstí*

z poličského okresu (1893); Popis okresu poličského (1893; Z dávných dob (1893-1894); Poličsko, díl 1. (1908); Hrad Svojanov (1910); Poličské pověsti (1926); Královský hrad Svojanov (1939).

Bohuslav Březovský (1912 – 1976) se narodil v Rohozné u Poličky. Byl to český prozaik a dramatik. Je také autorem děl pro děti a mládež - *Zlatá jeskyně (1941); O dvou zázračných poutnicích (1943); Pozor! Natačíme! (1954)*. Největší úspěch a ohlas u čtenářů měla kniha *Tajemný hrad Svojanov aneb Paměti Františka Povídkálka (1947)*, zde je vidět vliv autorova prostředí, ve kterém vyrůstal. „*Jádro jeho díla tvoří romány postihující s epickou šíří diferenciaci české společnosti v závislosti na klíčových událostech novodobé národní historie od konce druhé světové války po 50. léta*“ (Blahynka 1985, s. 54). Mezi lety 1936 až 1938 pracoval jako redaktor *Národního osvobození*, následně v nakladatelstvích Melantrich a Orbis. Roku 1944 byl zatčen a odvezen do pracovního tábora Kalek, který byl určen mužům ze židovsky smíšených rodin. Odtud během května 1945 uprchl. V 50. letech vedl nakladatelství *Československý spisovatel (1951 – 1955)*, jako redaktor působil i v časopise *Květen (1955 – 1957)*. Mezi jeho nejznámější romány patří: *Bliženci (1940); Člověk Bernard (1945)* – znám také pod názvem *Vzdušné zámky; Lidé v květnu (1954); Železný strop (1959); Věční milenci (1965)*.

3.1.2. Místní pověsti

Tyto pověsti vyprávějí o určitém místě – kulturní památce, přírodním jevu, městu; vysvětlují nám jejich vznik a původ, případně odkazují na situaci, která se na onom místě stala. Podle tématu je lze dle Mocné (2004) rozčlenit na několik podskupin:

- Etiologické – týkají se vzniku či zániku objektů a jevů
- Etymologické – objasňují zrod místního názvu
- Genealogické – shrnují historii rodů
- Heraldické – vztahují se k původu šlechtických erbů
- Legendární – popisují založení kostelů, klášterů či nalezení zázračných pramenů aj.

3.1.2.1. O původu hradu Svojanov

Zakladatelskou pověst související s původem hradu Svojanov můžeme nalézt jednak v *Památkách archeologických a místopisných (Trapp 1855)*, jednak v publikacích Jana Aloise Cupala: *Kytice z pověstí poličského okresu (1893)*, *Hrad*

Svojanov (1910), *Královský hrad Svojanov* (1939). Jednotlivé verze se liší jen v drobných detailech. Pověst vypráví o knížeti, který jednoho dne při lovu zabloudil a při hledání své družiny došel k čihadlu ptáčníka Jana (Cupal 1910). Jan knížete pohostil, v jedné z verzí se dozvídáme, že dostal černý chléb s máslem (Cupal 1893), a vyvedl ho z lesa. Odměnou mu bylo léno, na jehož základě pak postavil zmíněný hrad: „*Povýšen jsa na šlechtictví, vyhledávati jal se Jan příhodného místa, na němž by si hrad vystavěl. Zalíbila se mu pak srázná hora, jež nad městysem Svojanovem vystupuje do závratné výše a jen s jedné strany jest přístupna; tam hrad si zbudoval a jej dle svého jméno Svjanov nazval*“ (Cupal 1893, s. 6). Jiná verze pověsti uvádí, že kníže si hledal strom, na kterém by přenocoval a byl chráněn před divou zvěří, a teprve tehdy spatřil čihadlo (Trapp 1855).

3.1.2.2. O pokladu

Místní pověst pojednávající o nalezení truhly s pokladem se váže k působení svobodného pána Ridigera ze Štilfridu, jenž se stal majitelem panství po Heyssigově smrti roku 1818. Nejstarší verze pověsti je uvedena v *Památkách archeologických a místopisných – Hrad Svojanov a jeho okolí* (Trapp 1855). Dále ji nalezneme například v dílech Augusta Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze království českého* (1882), J. A. Cupala – *Kytice pověstí z poličského okresu* (1893); *Královský hrad Svojanov* (1939); ve vlastivědném průvodci *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky* (Vojkovský 2013).

Ve všech zmiňovaných verzích nalezneme společný základ – v hladomorně hradu (dle Cupala a Trappa v lidomorně) se měl nacházet veliký poklad, který se baron rozhodl odhalit. Zajímal se totiž o archeologii, starožitnosti. Dva jím najatí dělníci zde vykopali železnou truhlu. Zvonilo právě poledne, byl čas oběda. Jakmile dělníci opustili hladomornu, uslyšeli ránu, která otřásla celým hradem. Když se vrátili, zjistili, že se truhla propadla do hlubin.

V *Kytici pověstí z poličského okresu* se mimo jiné dočteme „*o pokladu ve vsi Rohozné na poli sedláka Pally*“ (Cupal 1893, s. 37). Zmíněný sedlák dlouho toužil najít poklad. Ovčák mu vyprávěl o pokladu na hradě Svojanov. Na základě tohoto příběhu se sedlák rozhodl kopat na svém poli tak dlouho, dokud jej nenalezne. Skutečně vykopal velikou zlatou truhlu. I v tomto případě se propadla do země. V této verzi figuruje též démonické zvíře „*třínohý, jako uhel černý zajíc[...]*“ (Cupal 1893, s. 38). V lidové démonologii třínohý zajíc ukazuje na působení zla; zajíc je tak skrytou podobou čerta. Svou specifickou podobou odláká člověka a směřuje ho vstříc nebezpečí, zkáze.

V zajíce se také proměňovaly čarodějnice, když své tělo pomazaly zajecím sádlem nebo se ovázaly řemeny ze zajecí kůže (Vodička 1948).

3.1.2.3. O zlaté přilbě

Pověst o zlaté přilbě (přilbici) je uvedena v díle Augusta Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze království českého* (1882), J. A. Cupala - *Královský hrad Svojanov* (1939) či ve vlastivědném průvodci *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky* (Vojkovský 2013). V obou příbězích se měla přilba nacházet na západní straně hradu u skalního výčnělku „Panenský skok“. August Sedláček pojmenovává tento poklad jako „zlatý šišák“ (Sedláček 1882, s. 117). Dodnes není známo, že by ji někdo objevil. Je ovšem pozoruhodné, že se tato přilba stala předmětem zájmu mezi Vojtěchem Ignácem Havlínem a Fabiánem-Nesvadbou. Havlín prodal hrad Nesvadbovi, ale stanovil si podmínku, že pokud by v průběhu let majitel přilbici objevil, musel by Havlínovi doplatit značnou částku (Cupal 1939). Zlatá přilbice byla považována za královskou rekvizitu, symbol moci a síly.

3.1.2.4. „Panenský skok“

Pověst se vztahuje k příběhu o mladé pastýřce koz, která se spolu se skálou zřítíla do potoka pod hradem. Po této nešťastné události lid pojmenoval dané místo „Panenský skok“ (Pícha 1907). (viz Příloha č. 7) Jedná se tedy o pověst etymologickou, vysvětlující vznik místního názvu. Zde (na severozápadní straně hradu) stála i hrušeň, pod níž se má nacházet již zmíněná zlatá přilbice. Uvedený příběh v sobě nese též prvky pověsti pověrečné - jedna z verzí uvádí, že pasačku vylákala k výčnělku a strčila ji do hlubin lesní víla (Vojkovský 2013). Stejnou variantu nalezneme i u Stanislava Konečného v publikaci *Svojanov: Pohled do historie hradu a panství* (2007). Sedláček (1882) přichází s další verzí pověsti – líbezná panna sedávala pod hrušní s hrncem plným zlata a „*kvílením nočním poutníky k sobě lákala a pak vždy zmizela*“ (Sedláček 1882, s. 117).

3.1.2.5. O původu hlásnice

Etymologická pověst souvisí se vznikem osady Hlásnice. (viz Příloha č. 8) Kdysi se v čele bašty hradu Svojanov nacházela dřevěná strážnice, tzv. hláska (viz Příloha č. 9), avšak silný vítr ji odnesl i s hlásným na protější vrch. Následně zde byl postaven dřevěný domek – Hlásnice. „*Během času usadili se zde i jiní obyvatelé. A*

tak původ vzala osada [...]“(Cupal 1893, s. 39). Jaroslav Dostál v publikaci *Severní oblast Českomoravské vysočiny* (1933) uvádí dokonce její výšku (26 metrů).

3.1.2.6. Jan Burián za pudla dán

Tato místní pověst vypráví o magické moci zvonu ze svojanovské kaple. Jedná se o ojedinělou veršovanou skladbu z díla *Kytice z pověstí poličského okresu* (Cupal 1893) (viz Příloha č. 10) o osmi slokách. Základem příběhu je výměnný obchod mezi svobodným pánem Zárubou z Hustířan a jiným šlechticem (jeho jméno není v pověsti uvedeno). Předmětem směny byl zvon zvaný „Jan Burián“. Po mnoho let byl zvon v kapli, jeho libozvučný zvuk zněl celou dědinou. Když nastala válka, hrad i svatostánek byl zrušeno, zvon obyvatelé hradu schovali ve hradních zříceninách. Ve zříceninách pak zvon objevili a schovali pod kůlnu. Jednoho dne se na hradě objevil cizí šlechtic, jenž měl za společnost oddaného pudlíka. Majitel hradu se do něho okamžitě zamiloval. Cizinec navrhl směnný obchod – zvon za pudla. Pán ze Svojanova bez rozmýšlení kývl na jeho nabídku. V okamžiku, kdy nový majitel odjížděl se zvonem, však došlo k nadpřirozené události:

*„Tu se náhle z vozu vznesl zvon do výše,
jak by chtěl se bráti do nebeské říše,
stříbrný vydávaje ze sebe zvuk:*

„Já Jan Burián nebudu za pudla dán“ (Cupal 1893, s. 35).

Zvon všem zmizel z očí a byl ztracen, dokud na podzim ho znovu nenalezli oráči na poli. Vykopali ho, vysvětili a znovu umístili do věže.

Námět pověsti zveršoval obrozenský básník Karel Sudimír Šnajdr, pudl je ovšem vyměněn za chrta a mění se i lokalita. Děj epické básně je situován do Hrubých Kozojed. Tamější rytíř postrádal jednoho ze svých nejmilejších chrtů, o které se staral věrný sluha Jan. Rytíře navštívila

*„baba [...] na dvě berly sehnutá,
škaredá jak soví hlava, jednooká, hrbatá,
její tváře jedna brázda, ruka kůže jen a hnát“* (Šnajdr 1830, s. 122).

Pokud jí rytíř vydá sluhu Jana, aby se mohla v jeho krvi vykoupat a tím si navrátit mládí, vrátí ztraceného chrta. Rytíř bez rozpaků její nabídku přijal. Bohužel za krátký čas jeho milovaný pes pošel. Hrubokozojedského pána začalo tížit svědomí, aby mu ulevil, nechal postavit kostelíček se zvonící a zvonem, kterým

„by zvonili za Jana dobrého“ (Šnajdr 1830, s. 127).

Zvon však nevydal andělský zvuk, ale celým kostelem hřímal

„*Jan, Jan za chrta dán!*“ (Šnajdr 1830, s. 128).

V zoufalství rytíř se oblékl do žíněného rubáše a jako zvoník se postavil ke zvonici. V tu chvíli se změnil hlas zvonu:

„*znějte jak hlas cherubína, když se vrací do nebe*“ (Šnajdr 1830, s. 129).

Po čase rytíř zemřel, jeho vina byla odčiněna. Během válečných časů byl kostelík rozbořen, zvonice stržena a zvon byl ukryt do hluboké studně. Znovu se zvon ozval před dvěma stoletími ženě, která ve studni máchala len a na něm ho zčásti ze studny vytáhla. Lekla se však a zvon se navždy propadl do země.

Šnajdr vydal báseň *Jan za chrta dán* nejprve v Klicperově almanachu *Novoročenka* (1823), později ve sbírce *Okus v básnění českém* (1830, sbírka druhá). Frontispice sbírky je doplněn rytinou na motivy pověsti, jako autoři jsou signováni Josef Führich a Jan Berka. (viz Příloha č. 12) Podtitul básně zní *Staročeská povídka. „V Jungmannově historii literatury české, druhé vydání r. 1849, připojuje se k té knize poznámka tohoto znění: Objímá také báseň od Žofie Jandové: Jan za chrta dán“* (Schulz 1877, s. 472). Dle této poznámky byla za původkyni básně v době obrození považována fiktivní autorka Žofie Jandová, nikoli J. S. Šnajdr. *Jan za chrta dán* byl dlouhou dobu vnímán jako vzor modelové balady (Schulz 1877).

Do dramatické podoby převedl námět pověsti rovněž Václav Kliment Klicpera pod názvem *Jan za chrta dán* roku 1828. Děj vypráví o hradním pánu Sosnomilovi, jenž vlastnil nádherného chrta Rychlana. Jednoho dne se Rychlan zaběhl a nikdo ho nemohl najít. Kraska, dcera Sosnomila, požádala o pomoc Jana, hradního panoše, do něhož byla zamilovaná. Aby znovu získal chrta, nabídl svůj život čarodějnici Moraně. Díky jeho oběti se chrt vrátil ke svému pánovi. Sosnomil litoval svého panoše, nechal mu postavit kapličku sv. Jana, do níž usadil zvon. Po každém odbití se zvon rozezvonil slovy: „Jan za chrta dán“. Rychlan chvíli po návratu zemřel, Sosnomil byl ještě více zarmoucen. Mezitím Kraska s Janem porazili čarodějnici a společně se vrátili na hrad. Od té doby z kapličky zaznívalo: „Jan za Krasku dán“.

Z uvedených variant díla vyplývá, že lokalita pověsti migruje, Klicperovo dějiště je fiktivní.

3.1.2.7. Stříbrná kachna svojanovská

Tato etiologická pověst s numinózními prvky se váže ke svojanovskému sklepení. Zmiňují ji ve svých dílech Maurice Trapp, August Sedláček, J. J. Pícha, J. A.

Cupal i Rostislav Vojkovský. Jednotlivé verze se liší jen v drobných detailech (např. krásná kachna – stříbrná kachna) Příběh je datován do roku 1811, tehdejším majitelem Svojanova byl Martin Dlouhý - on a několik dalších lidí slyšeli podivné crčení vody, přicházející z hradního sklepení. Aby vypátrali příčinu onoho zvuku, začali zde kopat. Během hloubení dělníci objevili dvířka, otevřeli je a za nimi spatřili kašnu z bílého mramoru. V ní měla podle všeho plavat stříbrná kachna. Pán hradu byl zvířetem nadšen a nařídil, aby ji dělníci neprodleně chytili. To se jim však nepodařilo, jakmile se k ní přiblížili, začala se z kašny valit voda a postupně zaplavovala podzemní prostory. Martin Dlouhý společně se svými poddanými jen o vlásek unikli smrti, kašna i celé podzemí bylo zasypáno. Držitel panství se po této události těžce rozstonal a další pokusy o nalezení kachny raději vzdal.

3.1.3. Démonologické pověsti

Jedná se o druh pověstí vypravujících o setkání člověka s nadpřirozenem – magickými bytostmi či silami (vodník, víla, čert, ...), podivuhodnými událostmi (vyplnění věštby, zázračné uzdravení, ...), osobami s mimořádnými schopnostmi (krysař, čarodějnice, kat, ...). Některé z těchto pověstí se vztahují k osudu, budoucnosti a smrti. Mrtví z těchto příběhů se v určitou dobu navracejí zpět na svět (viz pověst o revenantovi Rašínovi). Událost se také odehrává v magický čas, magické hodině (Dušičky, půlnoc, ...).

„Zdroje nadpřirozena, které iniciují vznik pověstí, se mění stejně, jako se mění kultura a způsob života“ (Luffer 2014, s. 8). V určité rovině numinózní pověsti připomínají pohádku, a to z toho důvodu, že oba žánry obsahují znaky nadpřirozena, mohou být zčásti pravdivé či nikoli. I přesto jsou mezi nimi značné rozdíly – pověst používá méně komplikovaný jazyk a kompozici, její funkce není jen zábavná, cílem je předat i jisté ponaučení (Sirovátka 1998).

3.1.3.1. Rytíř Rašín straší

Tento příběh vypráví o osudu zemana Rašína, který pobýval na Svojanově v 2. polovině 17. století; Rašínové sídlili na hradě mezi lety 1664 – 1688 (Dítě 1924/1925). Rašín najal několik dělníků, aby znovu postavili válkou zničené hradby. K dělníkům se choval krutě, byl považován za „*hrdého, nelidského pána*“ (Cupal 1893, s. 7). Stavbu dokončili včas, nedlouho poté správce zemřel. Byl pochován ve vesnici nedaleko městyse Svojanov, Rohozné. Kvůli svému počínání nenalezla jeho duše klid. „*O*

půlnoci každého dne otevřel se hrob jeho v Rohozné, jedenácte vozův vyjíždělo pak do hradu a za nimi následoval Rašín celý černý na ohnivém býku, ocas jeho v rukou jako uzdu drže“ (Dítě 1924/1925, s. 4). Strašil jak svou manželku, tak obyvatele panství.

Jednoho dne se na hradě objevil vysloužilý voják, jenž prosil o almužnu. Všiml si utrápené tváře Rašínovy vdovy. Ta se mu pak svěřila s manželovým prokletím. Vysloužilec jí přislíbil pomoc. K tomu potřeboval několik věcí: černou slepici, tříkrálovou vodu, svěcenou svíčku hromničku, křidu a ratolest z borovice. Se všemi předměty se vydal k panské pazderně, kde stál dřevěný kříž. Kolem něho namaloval kruh, zapálil svíci a čekal, až spatří průvod. „*Sotva že půlnoc odbila, přirachotil vůz, jež táhli čtyři vraníci, jimž z nozder oheň jen jen sršel“* (Cupal 1893, s. 8). Strašlivého ducha zatím nezpozoroval, i zeptal se, v jakém voze ho má hledat. Ze všech vozů dostal stejnou odpověď: „*vzadu“* (Dítě 1924/1925, s. 4). V tu samou chvíli uviděl správce přijíždět na ohnivém býkovi. Před jeho nohy hodil černou slepici a býk se zastavil. Starý voják se otázel, co by měl udělat pro zemanovo spasení. „*Ach, mně není pomoci, [...] leda by moje manželka všecko kamení, které ubozí moji poddaní snesli, sama na jeho dřívější místo v zástěře odnesla“* (Cupal 1893, s. 9). Voják však na jeho slova nedal, zaklel ho a od té doby na Svojanově již Rašín nestrašil.

Stejný dějový základ nalezneme i u variant M. Trappa, A. Sedláčka a J. J. Píchy.

Pověst o rytíři Rašínovi je ukázkovým příkladem toho, jak je daný žánr vystaven – z epického jádra, jež podává děj, a komentáře informujícího o původu pověsti, tzn. od koho, kde ji vypravěč slyšel, jaký má na ni názor, aj. (Sirovátka 1998) „*Já to mám vot svýho tatínka a ten to zas měl vot svýho otca“* (Dítě 1924/1925, s. 5).

Upravenou verzi příběhu přináší J. Dítě v díle *Pověsti o hradu Svojanově* (1924/1925), v ní měl Rašina odnést čert/fořt.

Bohuslav Březovský na pověsti o rytíři Rašínovi vystavěl knihu pro děti a mládež *Tajemný hrad Svojanov aneb paměti Františka Povídky* (1947) (viz Příloha č. 11). Pozměnil zde jména aktérů - ze správce Rašina učinil zemana Hamrlíka, ohnivý býk se změnil v ohnivou svini; objevují se zde i jiné magické postavy (Meluzíni, obr Pulusán, čarodějnice Kalafuna, hastrman Tydlitát, ...) V tomto případě se ale již jedná o pohádku, nikoli o pověst, ta je pohádkou adaptována. Také se zde objevují postavy z reálného života autora – pan řídící Kulhánek je pravděpodobně malíř/grafik Jan Kutálek (1917-1987), jehož tvorba byla silně ovlivněna mytologií, pověstmi a pohádkami. Na hradě Svojanov měl stálou expozici svých děl v letech 1991-2006. A

profesor Coufal, který pověsti sbírá a sepisuje, je pravděpodobně kronikář J. A. Cupal (1863-1940).

3.1.4. Historické pověsti

Jedná se o pověsti, jež se vztahují ke skutečným významným postavám v historii (Jan Žižka, Přemyslovci, ...) a událostem, které jsou doložitelné (popravy, vzpoury, válka, epidemie, katastrofy, ...). (Mocná 2004)

„Podstatou pověstí není zachovat objektivní fakta, ale přizpůsobit dějiny lidové mentalitě“ (Luffer 2014, s. 9). Zdroje těchto pověstí jsou různorodější než u pověstí numinózních, pocházejí z různých sociálních vrstev. Jak již bylo řečeno výše, hrad Svojanov je opředen hned několika pověstmi, proto je též označován za „tajemný“. Následující výčet pověstí se bude vztahovat především k zazděným osobám v prostorách panství. Z archeologických nálezů víme, že v prostorách hradu bylo nalezeno nejméně 11 koster (Konečný 2007).

3.1.4.1. O zazděné paní Kateřině

Tato pověst připomíná Kateřinu z Lichtenburka, jež si vzala za manžele Hertvíka Žehušického, společně pobývali na Svojanově kolem roku 1557. Kateřina však měla tajného milence, hradního kováře. Po čase se Hertvík o vztahu dozvěděl, dal zajmout jejího milého a následně ho odsoudil k trestu smrti. Svou manželku dal zaživa zazdít do hradeb vnitřního paláce. Po Hertvíkově smrti, na místě jeho skonu, vyrostlo divoké klokočí, které se orosilo pokaždé, když majitelům panství hrozilo nebezpečí. Realnost tohoto příběhu dokládá skutečnost, že roku 1805 byla v prostorách hradu (při proražení nové brány na horním nádvoří) nalezena kostra ženy.³

3.1.4.2. O Karlu Zárubovi a paní Kateřině

Podle pověsti byl Svojanov několikrát dobýván. Jeden z majitelů panství, Bohuslav Záruba z Hustířan, padl při jeho obraně (1645). Správu hradu po něm převzal jeho bratr Karel, jenž po určité době pojal mladou vdovu za svou manželku. Společně zde žili i s jejím synem Hertvíkem, dokud se Karel nezamiloval do jiné ženy. V tomto čase Kateřina čekala potomka, to však manželovi nezabránilo, aby ji zavřel v hradním

³ *Tuto pověst uvádí i webové stránky hradu: Dostupné z: <http://www.svojanov.cz/povesti-a-legendy>*

sklepení. Od té doby se po celém hradě ozýval strašlivý křik. Nakonec Záruba sklep opět otevřel. V něm našel mrtvou Kateřinu v roztrhaných šatech, rozcuchanou a s děsivým výrazem ve tváři. Mrtvolu nechal zazdít; jeho krutý čin nezůstal nepotrestán, sám pomalu zešilel, neboť se mu v noci zjevoval duch paní Kateřiny.⁴

3.1.4.3. Mohutná kostra muže

Po požáru v roce 1842 dal baron Štillfried postavit novou hradbu, při výstavbě střechy objevili dělníci výklenek mezi okny a v něm našli kostru „*obřího muže*“ (Vojkovský 2013, s. 42). Tento muž se měl údajně sám nechat zazdít, aby hrad učinil nedobytným. Podle pověstí stejně jako on svůj život takto ukončilo i několik dalších lidí „*ve zdech u první brány, pak u starého paláce i nového domu objeveny kostry lidí, kteří dobrovolně se dali při stavbě zazdívati, aby hrad tvrdosti nepozbyl*“ (Nešpor, Hrdlička 1903, s. 105).

3.2. Cestopisy, místopisy, průvodce

Cestopis je prozaický útvar zachycující zpravidla cestopiscovo putování po určitých lokalitách. U tohoto útvaru se předpokládá cestování do rozmanitých míst. Pisatel zde objevuje nová místa, poznává jiné obyčeje a zvyklosti, sděluje své dojmy. „*Cestopis je budován především na více či méně dynamické osnově jediného, konkrétního putování*“ (Zeman 1987, s. 34). Vypravěč cestopisu vystupuje v ich-formě; je zároveň participantem i pozorovatelem. Působivost cestopisu je dána pisatelovým temperamentem, jeho zájmy, pozorovacími schopnostmi, vypravěčským mistrovstvím.

Místopis se od cestopisu liší hlavně tím, že nepopisuje průběh cesty, zaměřuje se na líčení konkrétního místa, lokality, obvykle je spjatý se statistickými údaji. Průvodce stejně jako místopis popisuje dané místo, má charakter informační příručky.

Všechny tyto tři útvary jsou závislé na zkušenostech autora a na jeho následném popisu skutečnosti, který vychází z vlastního pozorování lokality, ale i ústních nebo knižních referencí o místě (jedná se především o příběhy spojené s daným místem). Cestopisec často odkazuje i na literární díla, jež se vztahují k popisovanému místu.

Cestopisné psaní však není jen otiskem pozorované reality, vzniká v těsném dotyku s dobovými literárními diskursy. Cestovatelský zájem o hrad Svojanov se

⁴ *Pověst o panu Zárubovi a paní Kateřině lze nalézt na stránkách hradu: Dostupné z: <http://www.svojanov.cz/povesti-a-legendy>*

kupříkladu silně vázal na romantický obdiv k památkám dávné minulosti. V době romantismu se putování k středověkým památkám, hradům nebo k jejich zříceninám stalo módou i literárním motivem. Poutníci (návštěvníci) toužili poznat památná místa minulosti, zároveň tato cesta byla spojena s poznáním přírody, krajiny. Romantické texty zachycují především to, jak na návštěvníka působí atmosféra těchto míst, cestovatel se nechává unášet imaginativními obrazy, které mu hrady nabízejí. „*V české obrozenecké a romantické literatuře [...] hrady souběžně tvoří hlubší symboly, ambivalentní obrazy [...], odkazují jak ke slavné minulosti, respektive k její koncepci, tak svou soudobou podobou, svým zneváženým významem poukazují na neslavnou přítomnost*“ (Hodrová 1997, s. 35). Zvláště české královské hrady jsou vnímány jako symboly vlasti a národa a jejich zříceniny, ruiny jako „*sešlé ideje historického království*“ (Hodrová 1997, s. 35). Jedinec v nich nachází, objevuje kouzlo dávných časů, jež jsou nenávratně pryč.

Lokalita hradu Svojanov a jeho přilehlé okolí již od nepaměti láká mnoho lidí k cestám po této krajině. Není tedy divu, že sem zavítalo i několik spisovatelů, již o svých cestách napsali a tím zvětšili místo svého putování (cestopisné prózy vázící se k této lokalitě jsou součástí kapitoly 2 – Přehled knižních a časopiseckých publikací o hradu Svojanov). Většina z cestopisných textů však pochází až z druhé poloviny 19. století. Za pozornost stojí díla Augusta Sedláčka (*Hrady, zámky a tvrze království českého I. díl*) (viz Příloha č. 13). Sedláček během let 1882-1927 vytvořil několik publikací (*Hrady, zámky a tvrze království českého*), kde věnoval veškerou svou pozornost českým pamětihodnostem, tedy i Svojanovu. Sedláček zevrubně popisuje nejlepší přístupové cesty k hradům, výhledy, okolní přírodu, již lze spatřit z určitého místa. Jeho pohled slučuje nejen památku, ale i přilehlou krajinu, jsou společnou součástí kultury (o tomto stereotypu viz citovaná Hodrová 1997). „*Toto pojetí motivuje další, pozdější putování po českých hradech a zámcích*“ (Hodrová 1997, s. 39). K hradu Svojanov se váže hned několik cestopisných próz Terézy Novákové – *Z nejuvýchodnějších Čech: řada cestopisných črt (1898); Potulky po Čechách (1910); S poutnickou holí a brašnou (1930), ...*

Jedním z příkladů pozdějších poutí k hradům (včetně Svojanova) je publikace Zdeňka Kalisty *Cesta po českých hradech a zámcích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není* z roku 1993. Podobně jako Sedláček vnímá památky jako důležité prvky naší minulosti,

kteřé by neměly být zapomenuty. Kalista však k tomuto přidává svůj náhled na památky – v jeho podání jsou hrady personifikovány a promlouvají k nám.

K analýze cestopisné prózy o dané lokalitě jsem zvolila dílo Terézy Novákové *Z nevjýchodnějších Čech*.

3.2.1. Teréza Nováková - Z nevjýchodnějších Čech: řada cestopisných črt

Teréza Nováková (1853 – 1912) – tato průkopnice ženského hnutí u nás patří k významným představitelům českého venkovského realismu. Kromě povídek a venkovských románů, jež čerpají z jejích znalostí východních Čech (*Jan Jílek; Drašar; Jiří Šmatlán; Děti čistého živého; Na librově gruntě*) je Teréza Nováková autorkou mnoha národopisných studií, črt a statí. Tato národopisná činnost je spojena s autorčiným pobytem a následným studiem několika regionů východních Čech – Litomyšlska, Poličska, Skutečska, Vysokomýtska, Hlinecka. Dvacet let spolu se svým manželem, gymnaziálním profesorem Janem Novákem, a dětmi žila v Litomyšli a podnikala cesty po již zmíněných regionech. Po smrti manžela se přestěhovala do Proseče, kde dříve pobývala s rodinou na letním bytě.

Ráda se toulala přírodou, obdivovala její krásy, navštěvovala historické pamětihodnosti. Považovala se za vlastenku, ženu s hlubokým národnostním cítěním. Zajímala se nejen o hmotnou kulturu, ale také o sociální, náboženské poměry mezi lidem, zaznamenávala jejich povahu, myšlení. Svě postřehy o východních Čechách Nováková nejčastěji publikovala v člancích, např. pro tehdy nově vzniklé periodikum *Český lid*, dále *Národopisný slovník; Národopisný věštník československý*. Z národopisných studií je důležité upozornit zejména na dílo *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku; Východočeská lomenice* nebo nabídku z roku 1898 na sepsání patnácti kapitol z uvedených lokalit pro několikasvazkové dílo *Čechy*, vydané Ottovým nakladatelstvím za redakce Aloise Jiráska. První kniha inspirovaná pobytem ve východních Čechách a studiem zdejších krás, pamětihodností a myšlení lidu vyšla v roce 1898. Jmenuje se *Z nevjýchodnějších Čech: řada cestopisných črt* a právě zde můžeme nalézt i kapitolu věnovanou hradu Svojanov. Příslušná kapitola vyšla i samostatně, časopisecky, v roce 1894 v časopise *Lumír*. Refletovala letní výlet, který spisovatelka podnikala z Bystrého, které poprvé navštívila se synem Arne Novákem v roce 1893.

Svojanov v autorce vyvolává vzpomínky, emoce – vnímá ho jako oživený obraz minulosti uprostřed krajiny. Archaickým jazykem čtenáři přibližuje dle svého názoru jednoho z nejpůsobivějších majitelů Svojanova, Závíše z Falkenštejna, „*který první uvedl jméno hradu skalního v paměť lidskou*“ (Nováková 1898, s. 6). Charakterizuje ho v knize jako důmyslného vladaře, státníka, válečníka, manžela, který trávil líbánek právě na Svojanově „*uprostřed lesů divokých a nepřístupných, ale čarokrásných ve své svěžesti*“ (Nováková 1898, s. 6). Právě Závíšovou zásluhou, jak se Nováková domnívá, se lidé dověděli o hradě a jeho slávě.

Hrad spisovatelka vnímá jako různotvárný, zádumčivý, pyšný, osamělý na skále, dnes již polorozbořený, umístěný na moravském pomezí. Svým pohledem provází čtenáře po krajině, odkud je možné Svojanov spatřit, zmiňuje nejbližší vesnice (Hamry, Hartmanice, Rohozná, Dolní Lhota, Předměstí, Studnice, Bohuňov, Poříčí, Křetín). Ať návštěvník přichází odkudkoliv, vždy se mu ukáže silueta Svojanova, ale jak rychle se objeví, tak zase zmizí „*Svojanov obklíčen jest ze všech stran silně zalesněnými a vysokými kopci, [...] jež prostoupeny jsou údolími hlubokými a velmi malebnými*“ (Nováková 1898, s. 6). Kromě krajiny Nováková seznamuje čtenáře také s architekturou hradu, „*pestrou strakatinou*“ (Nováková 1898, s. 8) – se starobyrou hláskou, zbytky starého paláce, okrouhlými baštami, hospodářskými staveními a především s přístavbou „*nového paláce*“, který dle Novákové hyzdí romanticky působící Svojanov. „*Žlutavé to stavení, střízlivé, hranaté a nemotorné, jest jakoby skvrnou celku*“ (Nováková 1898, s. 9).

Z celého textu je patrná autorčina láska k vlasti – stejně jako Vrchlický v básni *Svojanovské granáty* i ona si všímá cesty vedoucí k hradu, jež je poseta dvánactistěnnými krystaly, hnědými granáty, „*drahokamy těmi, české země slzami*“ (Nováková 1898, s. 7). Vyjmenovává držitele panství, se kterými je spojena doba radosti, slávy, rozkvětu Svojanova. Kromě již zmiňovaného Závíše jsou to především páni z Boskovic, Žehušičtí, Zárubové, Trčkové. Za nejslavnějšího označuje po Závíšovi Ladislava z Boskovic, „*sourozence neohrožené zastánkyně Jednoty a Bratří na Hoře Olivecké, Marty z Boskovic*“ (Nováková 1898, s. 9). Připomíná i vládu Václava Žehušického a jeho syna Hertvíka i jeho dvou žen – Kateřinu, „*jež jsouc horlivou podobojí městečku Bystrému (r. 1558) drahocenný kalich darovala*“ (Nováková 1898, s. 10) a Bohunku, „*jíž přešlo po smrti Hertvíkové v ruce rodiny její, Zárubů z Hustiřan*“ (Nováková 1898, s. 10). Právě s těmito rody je spojeno nejvíce svojanovských pověstí.

Do textu jsou vloženy i úvahy autorky, zejména o osudu Svojanova a lidí žijících v blízkém okolí po vymření rodu Zárubů a přejití panství do držení nejrůznějších měšťanských rodů německy smýšlejících (Haisler, Dlouhý, Diebl, Reissig, Stillfried, Havlín, Nesvadba, Kristen, Sommer, Haasche). Tito „svánovští páni“ jen pátrali „*po starožitnostech a pokladech, prokopáno a rozházeno vše pod zemí i nad zemí*“ (Nováková 1898, s. 11). Nováková zde otevřeně vyjadřuje odpor k jejich počínání, odsuzuje „*národnostní rozdělení okresu Poličského, jež mezi věrnými Čechy po roky vzbuzovalo bouře hněvu a vzdoru*“ (Nováková 1898, s. 11-12), neumožnění příchodu turistů na hrad „*nejpamátnější v Čechách východních*“ (Nováková 1898, s. 12). Pociťuje smutek nad zašlou slávou hradu, kdy slavné české rody „*tolik činili pro lid okolní*“ (Nováková 1898, s. 12).

„*Teprve tehdy zakalily se drahocenné slzy země, když perla hradů pomezných, jako většina toho, co mají Češi nejlepšího, přešel v ruce cizí a nepřátelské!*“ (Nováková 1898, s. 12).

Dominantní motivy objevující se v díle (zaujetí krajinou, uplatnění vlasteneckého smýšlení, odpor k probíhající germanizaci, záliba v historii a památkám, ...) mohou vést k úvaze, že Teréza Nováková ještě na konci 19. století uplatnila typ vlastenecko-romantického cestopisu, jehož tradice vznikla již v první polovině století (Faktorová 2012).

3.3. *Beletrie*

I v okruhu beletrie můžeme nalézt zmínky o hradu Svojanov. Krásnou literaturu zachycující obraz této lokality reprezentují zejména spisovatelé Jaroslav Vrchlický v básních *Svojanovské granáty* (1906); *Světlušky pod Svojanovem* (1908) a *Svojanovský křížáček* (1963), dále Josef Uhlíř s epickými básněmi *Obrazy z dějin českých* (1899) - ke Svojanovu se váže báseň *Záviš z Falkenštejna*. Dramatický žánr zde zastupuje Václav Kliment Klicpera truchlohrou *Rod Svojanovský*. K postavě Záviše z Falkenštejna, jednoho z majitelů panství, se vrací v první části *Rožmberské trilogie* (1940) také Jiří Mařánek (stejně jako Josef Uhlíř soustřeďuje zde pozornost k narození Závišova syna, uvěznění na Pražském hradě a popravě).

V následujícím širším rozboru se zaměřím na analýzu děl Václava Klimenta Klicpery a Jaroslava Vrchlického, neboť v rámci dané tvorby představují nejpropracovanější, koncepční umělecká díla s vazbou k tématu. Hrad Svojanov je tu

zároveň začleněn do kontextu dvou rozdílných literárních diskursů: romantismu a parnasismu.

3.3.1. Václav Kliment Klicpera – Rod Svojanovský: modelová romantická truchlohra

Václav Kliment Klicpera (1792 – 1859) byl český obrozenecký spisovatel – dramatik a prozaik. Velmi přínosná byla zejména jeho tvorba dramatická - bývá označován za zakladatele novodobého českého dramatu. Jeho divadelní hry je možné rozdělit do několika tematických okruhů: vlastenecké hry, rytířské hry, veselohry, historické tragédie, Mezi jeho významná díla patří: *Divotvorný klobouk; Blaník; Soběslav, velký kníže; Hadrián z Římsů; Veselohra na mostě*. Klicpera je též autorem historických povídek (*Točník, Příchod Karla IV. do Čech*, aj.) a vlasteneckých deklamovánek.

Rod Svojanovský je truchlohra⁵ o 4 jednáních z roku 1821. (viz Příloha č. 14) Odehrává se v posledním roce sedmileté války (1756 – 1763) na hradě Svojanov a přilehlém okolí. Pozornost je soustředěna na syna hraběte, Vilíma, který před pěti lety, tehdy ještě ve službách císařovny a s hodností praporečníka, během bouřlivé noci utekl z domu, protože v prchlivosti v pevnosti před začátkem války s Prusáky zabil svého nadřízeného, setníka⁶ císařského vojska. Rodina o něm dosud neměla zprávy. Postupně se dozvídáme, že Vilím vstoupil do služeb pruského krále Friedricha II. Velikého (zde uveden jako Bedřich) a vrací se s nepřátelským vojskem do vlasti i do rodného zámku. Vilím přísahal, že bude věrným vojákem, ale nikdy neprolije krajanovu krev. Bohužel osud mu toho nedopřál. V domnění, že je jeho otec, matka i sestra v nebezpečí, vtrhne i s Prusáky do hradu. Do cesty se mu přitom postaví snoubenec sestry Růženy, Jarolím, císařský setník. Vilím je smrtelně zraněn. Než zemře, vyžádá si odpuštění od svého otce – neměl v úmyslu zradit svou vlast ani čest svého otce. Během bitvy mezi Prusáky a císařským vojskem umírají jak Růžena, tak hraběnka. Jarolím též padl. Jeho poslední

⁵ Zastaralý výraz pro tragédii, drama s těžko řešitelnými osobními problémy. Dostupné z: <https://lidovyslovník.cz/index.php?dotaz=truchlohra&hledej=1>

⁶ Vojenská hodnost v rakouské armádě, velitel pěší setniny (tzn. jednotky čítající sto mužů). Dostupné z: <http://www.militaria.cz/cz/clanky/vojenska-symbolika/hodnosti-rakouske-armady-za-koalicnich-valek.html>

slova patřila milované vlasti. Nešťastnému hraběti nezbývá nic jiného než všechny milované pohřbít. Hlavními postavami děje jsou příslušníci svojanovského rodu. Klicpera prezentuje tyto postavy jako postavy modelově romantické. Jsou jimi nerozvážený šlechtic Vilím, jeho sestra Růžena a její milý Jarolím.

Vilíma autor líčí jako čestného mladého muže, šlechtice, který již od svých šestnácti let se připravoval na službu vlasti po vzoru svého otce, Svojanovského hraběte. Na počátku války s Prusáky však v mladické nerozváženosti „*ve prudkém souboji do smrti zabil*“ (Klicpera 1907, s. 465) císařského setníka a uprchl z rodného sídla. Klicpera toto drama označil za loupežnickou truchlohru – odkazuje tak k hrdinově společenské vydědění; Tureček (2012) takovou postavu označuje jako osudově osamocenou. Jeho osamělost mu umožňuje nahlédnout do vlastního nitra a být blíže božství. „*Je to jednotlivec postaven vůči společnosti bezprostředně jako cizinec vůči cizincům, jako individuální já proti obrovitému ne-já. [...] Z takové situace vzniká [...] zároveň pocit ztracenosti, opuštěnosti*“ (Fischer 1966, s. 129). Vilím je taktéž vnitřně rozervaným jedincem – nadevše miluje svou vlast, Čechy, uchovává si vzpomínky na své blízké, zároveň je však důstojníkem pruské armády, se kterou přichází do rodných Čech a rodného sídla. Prožívá tak nejednu životní krizi. „*[...]Boj s nesklonitelným vědomím zlým snad přestojí šťastně! Strom se každoročně převlíká! Země má každé tři měsíce jiný oděv. Váš syn má dlouhých neskončených pět let jen jedinou žádost: aby totiž Vás viděl, a vyslzel odpuštění na Vás! Vyslyšeli hlas jeho nebe, přiblíží se co nejdříve ku své drahé vlasti![...]*“ (Klicpera 1907, s. 458).

V létě 1835 v Kajetánském divadle si v truchlohře Rod Svojanovský úlohu Vilíma zahrál i Karel Hynek Mácha, který Klicperu uznával jako učitele a dramatického autora, byl mu i blízký po jazykové stránce. „*U Klicpery líbila se Máchovi jeho obrazivost a půvabný rozmar. Z her, v nichž hrál, zapamatoval si některé výrazy. [...]*“ převzal „*z hry Rod Svojanovský scénérii vrchu, měsíce a kříže*“ (Pražák 1936, s. 154). Právě v roce 1835 započal Mácha svou práci na Májí. Hlavními hrdiny v Májí učinil Viléma a Jarmilu, pravděpodobně po vzoru Klicperově – Vilím a Jarolím.

Máchův Vilém je představitelem jedince, který bojuje s okolním světem, rozervanec, vyděděnec, jehož otec vyhnal z domu v raném věku. Stal se vůdcem loupežníků a zabil svůdce dívky, již miloval (ve vězení se dovídá, že je otcovrahem). Za svůj čin je popraven. „*Obraz Viléma není obrazem obyčejného loupežníka, je obrazem*

filozoficky vzdělané a hluboce cítící osobnosti“ (Křivánek 1986, s. 95). Přestal věřit iluzím, jedinou jistotou mu je příroda se svými řády a zákony.

Vilím stejně jako Vilém v Máji představují typ romantického hrdiny, hrdiny vydědence, rozervance, osamělého jedince, jehož životní cesta, pouť (vyznačuje se jak tragikou, tak patosem) je osudově determinována a situace, v nichž se ocitá, vyplývají z jeho postojů a cítění (Hrbata 1999). Klíčové je pro ně „hledání“ – vlastního původu, smyslu života. Jsou poznamenáni už svým rodiným původem, zklamání ve svých citech. Trvale si ve svých srdcích nesou pocit osamění. Romantický subjekt *„je všude cizincem nebo vyhnancem, jehož touha po cestě splývá s neuskutečnitelnou touhou po úniku. Pohyb v narativní perspektivě zde do jisté míry odpovídá existenciální zkušenosti*“ (Hrbata 2005, s. 76-77). Na své cestě odhaluje hrdina svou povahu, nadevše si cení osobní svobody.

Také Vilím utíká z rodného sídla pod tíhou činu, který spáchal. Po celých pět let je obtížen svojí vinou, na rozdíl od Viléma touží po otcovském odpuštění, návratu do „rodného hnízda“. Lásku na své cestě nepotkal, nejdůležitější je pro něj láska k vlasti. *„O! vlasti anjelská! Ráji! Elizium! ach všech rozkoší strome*“ (Klicpera 1907, s. 471). *„Ve své vlasti, a vůkol hájů otcovských, chrám kde, kolébka moje a mých rozkoší mladých, [...]*“ (Klicpera 1907, s. 477). Lásku k zemi, ze které vyšel, si uvědomuje také Máchův Vilém.

*„Ach, zemi krásnou, zemi milovanou,
kolébku mou i hrob můj, matku mou,
vlast jedinou [...]”* (Mácha 1936, s. 52).

Zde se projevují národní atributy typické pro diskurz romantismu – v případě Vilíma se jedná o ideu vlastenectví, jež je spojena s jeho rodným hradem (Hodrová 1997), kdežto u Viléma se jedná o zemi jako takovou. Vilém umírá na popravišti rukou kata, Vilíma shodou okolností zabíjí Růženin vyvolený, Jarolím. Vilím, ačkoliv nezabil vlastního otce, stal se příčinou zániku svojanovského rodu.

Druhým mladým hrdinou hry je Jarolím z Dobrohradu, ženich Vilímovy sestry Růženy. *„Jaký to je milý – ušlechtilý muž! [...] Jarolím z Dobrohradu? - Pěkné, hudební jméno! Libězvučné - jako souzvuk!*“ (Klicpera 1907, s. 458-459). I on je velkým vlastencem (důležitý atribut romantismu), jako setník bojuje pro svou císařovnu. Později se stane bezděčným vrahem Vilíma a v boji s Prusáky je smrtelně zraněn a umírá. Jarolím, stejně jako Vilím, naplňuje rysy dobově romantické postavy – miluje,

ale jeho láska nenalezne naplnění. Jako romantický subjekt požadoval od své lásky „*dokonalé spojení, odevzdanost, úplné zniternění vnějších projevů*“ (Fischer 1966, s. 182). Jeho láska k Růženě je tragická, smrt milenců je opět osudově determinována, důležitou roli hraje náhoda – kulka určená Jarolímovi zasáhne Růženu, Vilíma smrtelně zraní Jarolím, ten posléze umírá v boji pro svou císařovnu.

Růžena je mladá dívka, milující sestra. Nepřítomnost bratra ji velmi trápí. Upíná své naděje k nové lásce, již našla v Jarolímovi, jenž ji pojmenovává svou Horácií (dívka z obrazu, kterou Růžena nakreslila). Ani ona se nevyhnula truchlivým vizím o konci rodu Svojanovského. „*Moji nynější snové na mnoho se jaksi rozšiřují mil, a obrazy mi nad oči stelou, o kterých nezvěděla ještě duše lidská*“ (Klicpera 1907, s. 474). Její mladý život ukončí střela určená Jarolímovi. I ona je typem romantické postavy – autor ji v truchlohře zobrazuje jako vrchol krásy a čistoty; jako tento ideál však musí zemřít mladá, neposkvrněná. V očích mužů zůstává panenská. Její milý, Jarolím, ji vidí jako andělské stvoření. „*Slečna milostnosti přeživoucí anjel!*“ (Klicpera 1907, s. 460). „*Růženo! a tys bez poškrvny anjel*“ (Klicpera 1907, s. 469). „*[...] spanilý kvítek, který mi ze srdce nevymkne ani devítiramenná smrt!*“ (Klicpera 1907, s. 471). Zde vidíme spojistost s ženskou představitelkou Máchova *Máje*, Jarmilou. Mácha ji vykresluje jako čistou, osamělou bytost, která však nedokáže překročit společenské konvence.

„*Dívčina krásná, anjel padlý,
co Amaranth na jaro svadlý,
v ubledlých lících krásy spějí*“ (Mácha 1936, s. 14).

Stejně jako Růžena i Jarmila čeká na svého milého, obě svírá úzkost. „*Najednou se zahalí slunce, najednou se rozskytne těhotná chmura, a jediným bleskem zajde zámek a rod [...]. Tak se mi Jarolím nevrátí již! Takový růžový týden již nemá sám čas!*“ (Klicpera 1907, s. 471).

„*On nejde! – již se nevrátí! –
Svedenou žel tu zachvátí!
[...]
bolestný srdcem bije cit,
a u tajemné vod stonání
mísí se dívky pláč a lkání*“ (Mácha 1936, s. 15).

Taje lásky zůstávají oběma dívkám skryté, nepoznané. Jarmila volí dobrovolně smrt ve vlnách jezera, Růžena tragicky umírá vlivem náhody a osudovosti.

Mezi prvními vedlejšími postavami figuruje svojanovský hrabě. Je to muž přibližně šedesátiletý, majitel panství. I on působil v řadách císařského vojska a své císařovně je bezmezně oddán. „*Jest hrabě obsah mužské dokonalosti*“ (Klicpera 1907, s. 460). Stejně jako jeho žena Ludmila truchlí nad odchodem syna Vilíma a doufá, že ho ještě někdy spatří. V okamžiku, kdy Vilím umírá, mu odpouští a zároveň je zdrcen tím, že ztratil posledního dědice svojanovského rodu. Jeho život již nemá žádný smysl. „*Přijmiž tě Bůh poslední ratolesti hrabat Svojanovských! [...] Až potud ještě nebesa můj nábytek chrání – a žádného dědice! Žádného syna! Tu stojíš sám jediný! Život zetlelý bez větví a listu*“ (Klicpera 1907, s. 492).

Ludmila, manželka hraběte, vystupuje především v roli matky, která velmi teskní po svém synovi, Vilímovi. Často se jí zdají sny, v nichž se jí zjevuje bolestivá budoucnost rodu. Tyto sny ji rozrušují, hrabě se jejím vizím vysmívá, nechce jim uvěřit. „*Hraběnka jest starostné domácnosti obraz*“ (Klicpera 1907, s. 460). Jak hrabě, tak hraběnka představují typické středověké postavy, jsou nositeli mravní síly, čistoty, oddanosti k vlasti a císařovně. Pro oba je na prvním místě rodina.

K vedlejším postavám patří Lenka a Kristián, věrní služebníci na hradu Svojanov, Jarolímův kočí Antonín, spolubojovníci Vilíma v pruské uniformě Květný, Brandl a Rustmann. Ve hře plní doplňující funkci, předznamenávají děj, mají epizodní roli.

Klicpera situoval děj truchlohry na hrad Svojanov a jeho okolí. „*Rozvíjel určitou již existující domácí tradici „obrazů z minulosti“ [...] a současně čerpal z klišé rytířské povídky*“ (Hrbata 1999, s. 32). V hradech a jeho ruinách romantismus rozpoznával „*paměť a stopy času*“ (Hodrová 1997, s. 28). Je místem, které má historickou minulost i přítomnost. Stává se místem pro nostalgii, místem individuálních dramát, místem svázaným s hrdinovou přítomností, jeho osudem. Hrad jako privilegované místo romantismu je prostorem „*skrývající tajemství a klíč k němu, [...] a bývá „epicentrum zápletky*“ (Hrbata 1999, s. 31). Často se také stává cílem pouti romantických hrdinů. Motiv vlastenectví a osudu národa je spjatý především s královskými hrady (Svojanov je jedním z nejstarších královských hradů v ČR), které díky literárním příběhům probouzejí v čtenářích národní vědomí. (Hodrová 1997). „*Do tiché domácnosti uložití těla mrtvá – a pak – Císařovně odevzdati statek, který zpravovali hrabata Svojanovská dlouhých pět set let!*“ (Klicpera 1907, s. 492).

Zámek/hrad Svojanov je zde kulisou, na jejímž pozadí se rozvíjí tragický příběh starodávného rodu. Jeho členové jsou s hradem „*spjati, s jeho minulostí i přítomností, neboť starobylé sídlo je dědictvím i pamětníkem*“ (Hodrová 1997, s. 36). Tato představa hradu je zároveň i prostorem „*zániku a utrpení, [...], ale i místem, kde hrdinové docházejí k poznání v nejširším slova smyslu*“ (Hrbata 1999, s. 32). Často je hrad dominantou krajiny – obvykle stojí na vyvýšeném místě, umožňuje snění. „*Hrad se stává médiem evokace a fantazie. Jeho prostřednictvím se rekonstruuje pohádkový svět rytířství a ideálních lásek spjatý s mladickými sny*“ (Hodrová 1997, s. 32). Reprezentantkou snění je v tomto případě Růžena. Na zámku dochází též k osudovému setkání Růženy a Jarolíma, ale také Jarolíma a Vilíma. K dramatické zápletce dochází jak řízením osudu, tak vlivem náhody – možnost volby hrdinů je zde omezená. „*Náhoda!? Ach s co náhoda všemocná není! Seč by nebyl její tisícšáhový oblouk. Také i mne si náhoda přivedla dnes k tomuto zámku. [...] Náhodo! Náhodo! Tvá velikomyslnost schudne, budešli celý dnešní den tak nakládati se mnou! Bez vůle i zásluhy tolik chvalozpěvů klidím*“ (Klicpera 1907, s. 460). Nutí hrdiny k bezprostřední reakci, zejména Vilíma: vtrhne na zámek v domnění, že je otec v nebezpečí, zasáhne tak s Prušáky proti vlasti, císařským. Jediným východiskem je proto Vilímovo sebezničení.

Důležitým místem děje je hradní pokoj jako místo symbolického snu, zjevení. V tomto pokoji s postranními dvěma dveřmi, oknem a stolem sní Růžena nad svým obrazem Horácie o lásce, budoucnosti, návratu bratra. A právě tento obraz je tajemně spjatý s osudem rodu Svojanovského. Autor zde využil antické reminiscence – Horácie, kterou „*sama byla rejsovala*“ (Klicpera 1907, s. 454), představuje výjev z římských dějin – souboj Horatiů s Kuriaty (Stehlíková 1967). Dívka Horácie „*s tisíci dýkami v horoucím srdci musí se dívati na to, an miláček krví mladistvou zbrocen tu leží, a jeho vrah – vrah v slavném triumfu, jest její vlastní, její již jediný bratr!*“ (Klicpera 1907, s. 455). V díle motiv snu vystupuje ještě více do popředí v souvislosti s postavou hraběnky Ludmily, již se zdají sny o nešťastném konci rodu. „*Viděla jsem an jakýsi divoký muž větev za větví, ratolest za ratolestí, se štěpu rodu Svojanovského stíná!*“ (Klicpera 1907, s. 457). Tímto prvkem dosahuje Klicpera gradace, tajemnosti, mystičnosti. Magie – podobizna předka Svojanovských, již hledali Svojanovští po celý rok, nalezne Jarolím – působí i v dalším pokoji v hořejším patře zámku, kde je ubytován Jarolím (Hodrová 1997). „*Uvedu Vás do pokojů – nevelikých sice, ale vysokých tak, že se lze odtamtud na české oudolí podívati, jako na divadelní scénu*“ (Klicpera 1907, s.

458). Tento topos může být místem pozorování a reflexe světa, ale také místem sebereflexe (Hodrová 1997). „*Otevřenost pokoje je zajištěna okny a dveřmi [...], místem na hranici mezi ryzím vnitřkem [...] a ryzím vnějškem – krajinou, městem, světem*“ (Hodrová 1997, s. 219).

Z hostinského pokoje je výhled do zahrady, kde roste klokočí. Zde autor využil pověst „O zalděné paní Kateřině“ (viz kapitola 3.1.4.1.). „*Ve chladném koutě stojí klokočový keř, jehož poupata prý se již rozvíjejí od onoho času, jak někdy za krále Rudolfa rytíř Svojanovský [...] právě v této zahradě [...] pro svého země Pána ducha velikého vypustil! [...] na listí klokočovém vyvstane pot kupodivu horký, až bude rodu Svojanovskému a jeho zámku hroziti zkáza a konec!!*“ (Klicpera 1907, s. 466). Tím Klicpera dosahuje tajemnosti, osudovosti, znaků typických pro romantismus.

„*Romantické přírodu nejen bytostně vnímali a proti předchozím uměleckým obdobím nově spojovali s tvorbou a reprezentací, ale také ji ve svých dílech a myšlenkách otevírali jako prostor možností*“ (Hrbata 2005, s. 71). Příroda a krajina je často romantiky zachycena jako obraz hrdinova nitra. Je to především příroda volná, která pro tvůrce romantických děl ztělesňovala tajemství vesmíru; zde byla nejvíce zřejmá přítomnost Boha. „*Při pohledu na úžasnou jednotu krajiny v přírodě si člověk uvědomuje svou vlastní nepatrnost, cítí, že vše je obsaženo v Bohu, sám se ztrácí v nekonečnu [...]*“ (Carus 1831, s. 50). Romantičtí hrdinové v přírodě vyhledávali samotu, přírodou/krajinou putovali, ale vlastně nikdy nebyli sami. Nacházeli se blíže Bohu, ale také i k vlastnímu nitru. Autoři tak prostřednictvím líčení přírody odhalovali tajemství lidské duše. Protože je však romantický hrdina často rozervaný, zažívá v krajině melancholický pocit. Vyvolává v hrdinovy stesk (v našem případě stesk po rodní zemi, rodovém sídle). Pro romantismus je krajina působivým divadelním představením, kulisou. Důležitou roli zde hraje i motiv noci – právě v noci dochází v rozebíraném díle k dramatickým zlomům. Noc můžeme v tomto ohledu vnímat jako prostředek pro zachycení tajemna, mystična.

Krajina je ve zmiňované hře autorem zachycena v souvislosti s Vilímovou poutí z pruského tažení do Čech – *vrchy; uprostřed kříž, na znamení, že tu pomezí jest mezi Čechami a Slezskem, [...] vysoký buk, [...] měsíc svítí*“ (Klicpera 1907, s. 471). Pro něho je to zároveň cesta životního zrání, poznání. Je si vědom svého původu – češství, současně hledá „štěstí“ – otcovo odpuštění. Dospívá tak ke smyslu života. Pohled na rodnou krajinu vyvolává u Vilíma zamyšlení, proud emocí. Vilím v tváři tvář přírodě

rodného kraje pociťuje melancholii, smutek plný touhy, ve svých výrocích se obrací k andělům (*anjelům*), nebesům. „*Vykupiteli, dvakrát mně svatý, a dvakrát mně Božský! Nebs podruhé dnes vysvobodil mne a vystříhal věčné, neskonale smrti! O! Vlasti anjelská! Ráji!*“ (Klicpera 1907, s. 471). Vilímova pouť je propojena s jeho vyděněctvím, je důsledkem osudu a završena v otcově domě, na zámku Svojanov. „*Radujte se – smířen jest – Vilím Váš – se vlastní – svou. [...] Tam se – sejdem – Bůh mi odpu – stí – génius mé – vlastní – smrt mne smíří – se – vším*“ (Klicpera 1907, s. 492).

Dramatický účinek vyvolává v díle anticipace (předjímání, předvídání), tento prvek tak hře dodává efekt balady, elegický ráz. Nositeli jsou zde především Ludmila a Růžena. Jejich vidiny/sny mají podobu vzletných metaforických vyjádření, některá dokonce nesou rozměr absolutnosti. „*Hled', v noci jsem na márách viděla tebe, a na tobě růžový příkrov! - Růženou tě otec nazval, a v růžovém odpočívala v hrobě – mnoho růží neštěstí vyznamenává, vyznamenává krev!*“ (Klicpera 1907, s. 455). Nechybějí ani hyperbolizovaná vyjádření - „*tak jakobych viděla tvář jeho libou, nad všechny jasnou mezi tisíci tvářmi! [...] Jakobych slyšela rtů stříbrný ohlas, výlev živoucí co sníh duše bílé, výtisk krásný, co květ milostného srdce!*“ (Klicpera 1907, s. 458), kontrasty – „*Neznámost jest tam proti štěpu Jasnosti tak nepatrná, že bych si na věky nepřál příjemnějšího bytu*“ (Klicpera 1907, s. 460).

3.3.2 Jaroslav Vrchlický – Svojanovský křižáček: příklad parnasistní básně

Jaroslav Vrchlický (1853 – 1912), vlastním jménem Emil Frýda (pro pseudonym mu byla inspirací řeka Vrchlice protékající městem Ovčáry u Kolína, kde trávil své dětství od 4 let), je považován za nejvýznamnějšího představitele básnického pokolení lumírovců. Vítězslav Nezval o něm napsal: „*Hle, nejbohatší strom, jaký kdy vyrostl v Čechách, strom přeplněný oslnivým ovocem nejrůznějších barev, nejrůznější chuti [...]*“ (Hoffman, Stryalová 1985, str. 120).

Literární počátky Vrchlického spadají do 70. let 19. století. Začínal jako překladatel – překládal z 18 jazyků (angličtina, italština, francouzština, němčina, ...). Jako básník je tvůrcem lyrické poezie (zejména lyriky intimní, reflexivní, přírodní, formalistní), veršované epiky (epika historická, vlastenecká a sociální). Napsal okolo 90 původních básnických sbírek. Právem je označován za průkopníka moderních básnických směrů v české literatuře, za mistra formy – v mnohých sbírkách tento spisovatel uplatňuje specifické básnické formy a strofické útvary typické pro jiné

národní literatury: blankvers, ritornel, rondel, villonská balada, alexandrín apod. Působil také jako prozaik, dramatik, redaktor, literární kritik. Dověřil úsilí parnasistů o světovou úroveň české literatury.

Jaroslav Vrchlický je jedním z výrazným představitelů českého parnasismu. Jedná se o umělecký diskurz, který vychází z francouzské literární školy. Přichází k nám zhruba v poslední třetině 19. století. Odmítá dosud zažitě umělecké i společenské konvence, prosazuje svobodu umělecké tvorby.

K základním znakům parnasismu patří důraz na tvarovou propracovanost díla, na jeho formu, vytríbený jazykový projev, estetizující funkci díla. Parnasisté vyznávali heslo „umění pro umění“ (dekorativní malebnost jako jeden ze základních rysů). Hojně využívali nové trendy, zejména v oblasti poezie – nové strofické útvary, zajímavá metra verše apod. Příznačná je pro ně záliba v exotických nebo časově odlehlých kulturách, prvky exotismu a historismu jsou častými dekorativními motivy jejich děl. Čtenářům nabízeli představu „krásných světů“, zcela odtržených od reality všedního dne (Haman 2015). *Svojanovský křížáček*, kterého Vrchlický vydal v roce 1906, k takovému dílu náleží. (viz Příloha č. 15)

Jaroslav Vrchlický lokalitu Svojanova dobře znal. Často totiž pobýval v Bystrém, které je nedaleko od Svojanova. Jezdívá sem za svou nejstarší dcerou Miladou a její rodinou. Jejich vztah byl velmi hluboký, zvláště v oblasti básnickova rodinného rozruchu. Prožíval také krizi básnickou – mladá generace obviňovala Vrchlického z přehlížení potřeb národa.

Nové síly autorovi přinesla platonická láska k Marii Volfové, manželce jičínského právníka. Právě z intimní korespondence z let 1905 – 1908 se dozvídáme o jeho toulkách po okolí a nadšení z poznání nových míst. 31. srpna 1905 napsal z Bystrého: „*Včera jsem byl až pod Svojanovem, je to as poslední bod české půdy na východě, je tam po cestě spousta drobných nepravých granátů [...]*“ (Zámečník 1994, s. 10). Právě o „granátech“ je další báseň věnována Svojanovu. Do ní vložil své pocity z objevování tohoto místa. (viz Příloha č. 16 – 17)

*„Jdeš cestou úvozovou v zamyšlení,
vždy sváznější a hlubší k Svojanovu.
Hrad s chmurnou věží v kraj se dívá v snění ...
Tu občas kmitne se ti zas a znovu
cos jako černá slza ve kamení.*

I vyloupneš to a pozvedneš k dlani.

Toť věru falešný je granát malý“ (Zámečník 1994, s. 10).

V dalším dopise píše své přítelkyni: „*Jsem blázen do tohoto hradu a té krajiny“* (Zámečník 1994, s. 11).

Svojanovský křížáček pojednává o cestě malého chlapce Jeníka, syna hradního pána Bořka a jeho ženy Háty, do země Svaté, Jeruzaléma, k hrobu Ježíše Krista. Na základě vyprávění plebána⁷ Petra a zbloudilého zpěváka o dalekých exotických krajích a křížáckých výpravách ku hrobu Spasitele, jichž se účastní i děti, se rozhodne odejít z hradu a připojit se k jedné takové výpravě. Vezme si s sebou svoji dětskou zbroj.

„Z plechu krunýř, štít i lehký mečík,

Malá přilba s dlouhým vlavým perem;

[...]“ (Vrchlický 1963, s. 14)

Zoufalý rytíř Bořek se vydává po stopách syna. Všude však přichází pozdě. Na své pouti zastihne jen svědky, kteří Jeníka potkali, setkali se s ním. K nim náleží například kořínkář Matouš, u něhož Jeník přespal a který na hrad přinesl zprávu o Jeníkově úmyslu. Dalším důležitým svědkem je krčmář, ke kterému přichází na nocleh Jeník společně s nevalně vyhlížejícím mužem. A právě tohoto muže Bořek podle jasného popisu krčmářovy ženy hledá. Otec čím dál více propadá beznaději, zoufalství. V tomto rozpoložení se seznámí s rytířem Szimkem, Polákem, jenž je také odhodlán stát se členem křížáckého tažení. Spolu se dostávají až do Itálie, kde se v přístavu má vojsko nalodit k cestě do Asie. Zde jednoho dne nalézají muže, jehož jim krčmářka tak barvitě popsala. Bohužel zjišťují, že Jeníka prodal obchodníkovi s dětmi, jakémusi Kislar Agovi. Představa, že syn se dostal do otroctví, přivádí Bořka k mdlobám. Blouzní, zdá se mu o dětech a Jeníkovi. Mezitím Bořkův přítel Szimko zjistí, že zdejší patriarcha vykupuje děti z otroctví a že by tak mohla být naděje na nalezení Jeníka.

„Před ložem stál Szimko s patriarchou,

A ten za ruku ved jeho synka.

Výkřiky dva, na srdci měl hochu,

Teď byl blažen, nyní dospěl cíle!“ (Vrchlický 1963, s. 81).

⁷ *Zastaralé označení pro faráře, zvláště venkovského, pojem využívaný v době středověku (Klimeš 1983, s. 534)*

Knihy byla poprvé vydána v roce 1906, jedná se o rozsáhlou báseň; můžeme ji označit za poemu⁸. Skládá se celkem z 8 zpěvů – ve druhém zpěvu básník oslovuje dětské příjemce a předkládá jim svoji „píseň“.

*„K poslouchání kdo má dobrou vůli,
k vám si může, děti, přisednouti;
nerada vždy píseň mluví v prázdno“* (Vrchlický 1963, s. 15).

První zpěv nás vtahuje do děje, dozvídáme se o útěku chlapce z hradu, o možných motivech jeho odchodu. Nalezneme zde popisné pasáže vztahující se k hradu Svojanov, k atmosféře na hradě.

*„Smutně k nebi vypínal své věže,
mocné věže zámek Svojanovský,
smutně k nebi zřely tvrdé valy,
smutně hovořily staré lípy
k příkrým stráním u cest úvozových“* (Vrchlický 1963, s. 9).

Autor také představuje malého uprchlíka, Jeníka:

*„[...] milý hoch byl kučeravý,
prostoduchý, ke všem přívětivý,
žádnou pýchu nehostil v svém srdci,
družný k děcku nejnižšímu z lidu“* (Vrchlický 1963, s. 11).

Stejně tak je v prvním zpěvu věnována pozornost plebánovi Petrovi:

*„Prvním počátkům též abecedy
učil jej a jako pohádkami
pomalu jej hravě zasvěcoval
v taje víry zbožných jeho předků.
Ó, jak uměl plebán vypravovat!“* (Vrchlický 1963, s. 12).

Ve druhém zpěvu autor retrospektivně začíná vyprávět příběh Jeníka (jeho útěk, plány, cesta k poustevníkovi). Dominuje zde barvitě líčení okolní přírody i emočního rozpoložení hrdiny.

Třetí zpěv se odehrává v obydlí kořínkáře Matouše, se kterým se Jeník seznamuje a který se ho snaží odvrátit od jeho úmyslu dál putovat světem.

⁸ *Rozsáhlejší epická nebo lyrickoepická skladba. Dostupné z <https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny/>*

*„V celém kraji říkají mi Matouš,
otec Matouš – mám-li pochlubit se,
ač to nerad dělám – svatý Matouš –
[...]*

*Dvacet let již tady poustevničím
velmi těsně při hranicích českých,
Bohu sloužím svými modlitbami,
byliny a různé květy sbírám“ (Vrchlický 1963, s. 27).*

Čtvrtý zpěv nás navrací zpět do hradu, autor se zaměřuje na vylíčení emocí hradního pána, jeho choti, plebána. Posun v dramatičnosti znamená příchod Matouše, jenž přináší zprávu o svém setkání s Jeníkem. Rytíř Bořek, plebán Petr a sluha Vít se vydávají hledat Jeníka.

*„Pojedem a necht' i jedem darmo,
nemůžem si aspoň vyčítati
lhostejnost a babské otálení.
Nasadit chci všechno pro Jeníka,
i svůj život – staň se vůle boží!“ (Vrchlický 1963, s. 37).*

V pátém zpěvu opět převládá barvitě líčení, tentokrát cesty rytíře a jeho doprovodu českou a moravskou krajinou. Setkávají se s krčmářem a jeho ženou, dozvídají se o pobytu Jeníka a jeho průvodci zde.

V šestém zpěvu básník čtenáři představuje Jeníkův doprovod:

*„[...] Že přes oko
černý obvazek měl přidělaný,
[...]
Podle nosu, žádný orel nemá
háku většího a pak to oko,
co mu zbylo, - taký zvláštní pohled,
jak by vstředu jeho pavouk seděl,
jen se pokřičovat a jít dále“ (Vrchlický 1963, s. 56).*

Do děje v tomto okamžiku vstupuje nová postava – rytíř Szimko, Polák; vypráví o svém pohnutém osudu a své cestě k hrobu Kristově. Oba rytíři, Bořek i Szimko, si připíjejí na bratrství a společně putují dál.

Sedmý zpěv nás zavádí do Mirána, dominují popisy tábora, shluku lidí nejrůznějších národností a věku, zachycení atmosféry. Nacházejí kejklíře, dozvídají se o prodání Jeníka do otroctví.

Osmý zpěv přináší záznam horečnatých snů rytíře Bořka o Jeníkovi i jiných dětech a jejich osudu v otroctví. Szimko za pomoci zdejšího patriarchy nachází ztraceného Jeníka.

*„Nyní rychle na Svojanov, rychle
potěšiti dobrou matku v hoři
s otcem plebánem! Jak za plesaly
hradu staré zdi, když vrátili se,
každý ví, kdo nosí v zdravé hrudi
lidské srdce. Můžeš zmlknout, písni!“* (Vrchlický 1963, s. 81).

Autoři parnasistní poezie kladli důraz na propracovanost formální stránky. Parnasistní verše jsou verše vysokého stylu, nejčastěji mají metrickou podobu trocheje nebo jambu. Typické je ovšem přejímání strof z nejrůznějších zdrojů, konkrétně Vrchlický si vymýšlel nové kombinace, uplatňoval exotické básnické formy - blankvers, ritornel, rondel aj. (Haman 2015). Svojanovský křížáček dané postupy intenzivně naplňuje. Celá báseň má specifickou podobu nerýmovaného pětistopého desetislabičného jambu, s mužským zakončením.

Vrchlického rétorika (jako jeden z klíčových příznaků parnasismu) je zjemnělá, propracovaná, vnímáme ji jako trvalou součást jeho stylu. Dokázal bravurně ovládnout řeč slova, rytmus, obohatil poezii o hudbu a smyslovost. Právě estetická koncepce díla je u parnasistů klíčová. *„Ideální básník [...] je naopak vážný myslitel, který se mocně chápe skutečnosti a své poznání obléká do odvážných obrazů, na nichž dlouho a pečlivě pracuje“* (Fryčer 1988, s. 162).

Tato dekorativní malebnost je v rozebíraném díle Jaroslava Vrchlického výrazně zastoupena. Platí zde slova Jana Nerudy: *„Jeť Vrchlický bez toho mistrem v popisu. Necht' pohne jej k veršům jakýkoliv motiv přírodní, temný les, daleký obzor, tichá podmezí tůně, vždy dovede dát obraz plasticky a pravou lyrickou, řekněme krajinářskou náladu“* (Haman 2015, s. 118).

Krajina jako taková je neoddelitelnou součástí básnických děl Vrchlického. Je to jeden z jeho stěžejních motivů. V Svojanovském křížáčkovi se motivy přírody objevují v každém z osmi zpěvů, nejvíce jich můžeme nalézt ve druhém, pátém a šestém zpěvu.

Vrchlický si oblíbil drobnomalbu, zaměřuje se na detail. Krajinu tady nacházíme v rozmanitých podobách. Představuje nám různé druhy květin, nikdy nechybí zachycení i něčeho živého. Krajina se nám tak prostřednictvím jeho veršů jeví jako živá.

Proměňující se v čase, hýří barvami. Nejčastěji autor zachycuje lesy, hvozdy, stromy – pravděpodobně pro zvláštní melancholickou atmosféru, kterou reprezentují. Přírodní prvky mají ovšem, jak je pro parnasisty typické, především dekorativní podobu, budují představu krásné, smysly omamující scenérie:

*„Ó té krásy v stínu lesních samot!
Ač byl často Jeník hostem hvozdu,
ať již s otcem neb s plebánem hradním,
nikdy krása jich jej nepřemohla,
jako poprv sám když v nich se octnul“* (Vrchlický 1963, s. 17-18).

Básník si všímá neopakovatelné chvíle, drobných detailů. Svými verši vytváří až smyslový dojem, hraje si s barvami (zlatá, žlutá, rudá, zelená, purpurová, blankytná). Celý les před čtenářem ožívá, vše zde dýchá, ale jedinec je tady pouhým hostem. Jedna metafora, přirovnání střídají druhé. Jedná se o záplavu smyslových vjemů, “říší krásy prodchnutou sensualismem“.

*„Květů zástupy se smály v trávě
[...]
ostružiny míchaly své hloží
v ostny šípků, zelené jichž plody
žlutě nádechem a do purpuru
barvily se v neprostupné spleti“* (Vrchlický 1963, s. 18).

*„Nad kapradím velké paví oko
míhalo se, náhle zastavilo
těkavý svůj let [...]
a ten vzduch, ta sladká vůně všudy!“* (Vrchlický 1963, s. 19).

Malý Jeník svými smysly vstřebává výrazné vjemy kolem sebe, zároveň si uvědomuje svoji samotu, opuštěnost. Krajina už není vnímána pouze malebně, začíná ji něco zatěžkávat.

*„[...] a tu divný
pocit schvátil srdce pacholíka,
nový pocit nesmírného stesku*

hrud' mu sevřel, vztáhl v dálku ruce“ (Vrchlický 1963, s. 21).

Dalším důležitým motivem v líčení krajiny je motiv slunce. Slunce tady nabývá životadárné síly.

*„[...] v slunci celá země
koupala se [...]" (Vrchlický 1963, s. 15).*

*„Celý kraj však v poledním spal slunci,
v jeho ohni tiše stály hvozdý“ (Vrchlický 1963, s. 16).*

Vrchlický využívá barvy zlata, ohně k vyjádření dynamiky přírody.

*„V husté stíny vkrádalo se slunce,
kreslíc prstenů sta zlatých na zem*

[...]

*[...] tisíc zlatých šípek
slaly v tmě, jež tisíc měla očí*

[...]

Sem tam paprsek zlatý osamocen“ (Vrchlický 1963, s. 18).

Slunce postupně vystřídá šero, tma, noc. Zlaté slunce zbledne, lesy ztemní. Noc nabývá tajemné síly, probouzí v hrdinovi úzkost. Dochází tak k proměně dosud harmonizujících obrazů.

*„[...] Svojanov v dálce
strašil černem valů svých a věží,
splýval v dálku, do temna se halil
jako přízrak – zahoukala sova
mezi klestem, první signál noci
[...]*

úzkost stáhla srdce Jeníkovi“ (Vrchlický 1963, s. 22).

*„[...] noc byla
v celé hrůze kolem širá, dlouhá ...“ (Vrchlický 1963, s. 23).*

Specifické místo má v tomto díle motivický prvek smutku, beznaděje. Tyto pocity Vrchlický zachycuje především v souvislosti s postavami rytíře Bořka, plebána Petra či hradní paní. Dochází u nich k zintenzivnění nálad, k prožitku hlubokého smutku nad náhlým a nečekaným odchodem dvanáctiletého Jeníka. Autor nahlíží do hloubky jejich posmutnělých duší.

„Hodina tak tekla po hodině,

*v nářku matka, v němé dumně otec
hlavy věšely v pustém smutku.
Takto prchnul den, noc prchla prvá
o té ráně, jež tak zle je stihla
znenadání, jak blesk z nebe sjíždí“ (Vrchlický 1963, s.10).*

*„V divoký pláč vypukla vsled matka,
lomíc rukama a skácela se“ (Vrchlický 1963, s. 11).*

Čtenář tak s hrdiny prožívá jejich “muka“, vnímá zádumčivost chvíle.

*„Čím však dál přemýšlel o té věci,
tím víc cítil vinným se, [...]*

[...]

A tak denně rostla jeho muka“ (Vrchlický 1963, s. 35).

Pocity nejistoty, obav a strachu vyústí u něj v úzkost, dokonce v rezignaci. Rytíř Bořek již nedoufá v nalezení syna; útěchu ještě stále nalézá ve víře v Boha.

*„Do otroctví prodán hanebně!
Zaštkal Bořek, dlaněmi tvář clonil
a skrz prsty tekly jemu slzy“ (Vrchlický 1963, s. 74).*

V Křižáčkovi můžeme takových velmi citově vypjatých věřšů s tesknou atmosférou najít mnoho.

Důležitý motiv, který v básni Vrchlický uplatňuje, je motiv snu. Duše rytíře Bořka putuje v mdlobečném snu nekonečnou žhavou plání, v sypkém písku. Hrdina jako by vše cítil, nevnímá čas. Nepomáhá mu již ani víra v Boha, to jediné, v co dosud věřil. Na povrch vystupují existenciální myšlenky.

*„[...] Bůh mi nepomohl,
ni ten svatý kříž, jež hrdě nesu na prsou a plášti! [...]" (Vrchlický 1963, s. 77).*

Sen se pojednou mění, nabývá na dramatičnosti, rytíř se ocitá uprostřed bitevní vřevy tváří v tvář tisícům Turků, kteří se pozvolna proměňují v přelud.

*„Začli se scvrkati se, někam mizet,
v tisíc pitvor se mu proměnili,
šklebících se, titěrných až běda,
potom v bubliny, v prach, do tmy prchli“ (Vrchlický 1963, s. 78).*

A opět dochází k proměně, rytíře svými barvami a přítomností Boha přivolává příroda. Nastupuje harmonie – hrdina zažívá pocity blaha a smíření, vidí zástupy nevinných dětí, jež toužily osvobodit hrob Krista, svého Jeníka – a procitá.

*„Děti splývaly v tom bílém stínu,
jako bílé růže tratily se,
jako vločky křišťálného sněhu,
jako bílých andělíčků davy,“* (Vrchlický 1963, s. 78-79).

*„[...]Velké aleluja
zadunělo z hůry, pocit blaha
projel spícím, procit s hlasným vzdechem“* (Vrchlický 1963, s. 79).

Vrchlický nejen ve Svojanovském křižáčkovi využívá perifrastické verše, ale i popisnou sílu, jedná se o jakési plastické vypravování. *„[...] Rozvinuté větné celky zatlačující slovo do pozadí a vyjadřující opisně to, co by jinak zaměřený autor vyjádřil slovem jediným“* (Haman 2015, s. 113). Vrchlického užití obrazné motivy se stupňují, jedna představa střídá druhou, jednotlivé zpěvy na čtenáře působí jako jeden velký obraz, který dokáže zaměstnat smysly čtenáře.

*„Co tu vojska z různých zemí cizích
[...]
Krásných ořů s přebohatou zdobou,
zlata, stříbra, drahých krumplování
různobarevných, různotvárných štítů“* (Vrchlický 1963, s. 64).

*„Co tu mnichů neznámých mu řádů,
holobradých, s hustým plným vousem,
různých talárů a pesttrých komží,
biskupů, co prelátů a kněží!*

*[...]
V srdce davu, nadšení a smělost!“* (Vrchlický 1963, s. 65).

„Parnasismus netvořil vnitřně zcela jednotný směr [...]“ (Haman 2015, s. 165), autoři tohoto typu jsou považováni za nástupce romantismu, lépe řečeno dědice. I u Vrchlického můžeme nalézt několik romantických motivů – v posuzovaném díle je to prvek romantické pouti malého Jeníka; důležitá je zde i role přírody a způsob, jaký autor zvolil k vylíčení jejich krás. Také již zmíněné popisné líčení můžeme označit za rys romantismu. Motivem ke Křižáčkovi se stala Vrchlickému středověká látka, obdiv

k rytířským cnostem. Vedle romantiky na parnasisty působil i realismus. Za realistický prvek v díle můžeme považovat využití ideálu humanity.

„Necht' však sebe více různili se,

jedno v svorný poutalo je celek

[...]

Veliký kříž barvy purpurové

[...]

Tentýž kříž plál na čabrákách koní,

tentýž chvěl se sterých na praporech,

[...]

Tento vítězný znak Spasitele

všecky bratřil, [...]" (Vrchlický 1963, s. 64).

ZÁVĚR

Cílem bakalářské práce bylo shromáždit veškerou dostupnou literaturu z 19. a 20. století se zmínkami o hradu Svojanov. Získaný materiál jsem následně rozřadila dle žánrové příslušnosti a krátce charakterizovala. Ve své práci jsem především zkoumala, v jakých žánrech a jakým stylem byl hrad Svojanov zachycován, jak se jeho obraz měnil či zůstával nezměněn v průběhu století. Během studia dostupné literatury jsem zaznamenala, že hrad zaujal hned několik významných literárních osobností, například Václava Klimenta Klicperu, Jaroslava Vrchlického, Terézu Novákovovou, Augusta Sedláčka, Bohuslava Březovského, Jiřího Mařánka a další. Mnozí se touto lokalitou inspirovali a učinili Svojanov objektem svého zájmu. Tak tomu je třeba v případě Václava Klimenta Klicpera, který pravděpodobně se svou hereckou společností pobýval v okolí hradu Svojanova a na základě toho sepsal divadelní hru *Rod Svojanovský*. Pro uvedenou domněnku však neexistují žádné objektivní podklady, pouze se k tomuto názoru přiklánějí archiváři a kurátoři zabývající se hradem Svojanov. Hrad Svojanov ale současně Klicperovi vyhovoval jako typické romantické dějiště, které odpovídalo zvolenému žánru, tj. romantické historické tragédii. Biografická stopa se tak, podobně jako v cestopisech Novákové nebo ve Vrchlického básních, setkává s tvůrčím přístupem autorů, kteří začleňují danou lokalitu do kontextu jimi preferovaných literárních diskursů. Nepopisují hrad Svojanov, ale tvoří literární obrazy hradu Svojanova, které jsem zde podrobila podrobnější analýze. Jak bylo dále doloženo, literární povahu místa posilovala nejen beletrie, ale i pověsti a legendy vztahující se k dané památce.

V práci jsem představila několik souborů pověstí, vzniklých převážně v průběhu druhé poloviny 19. století, které zahrnují texty o hradu Svojanov. Na základě jejich komparace jsem dospěla ke zjištění, že táž látka často existuje ve více variantách a je zpracována hned několika autory. Jedná se zejména o pověst *Jan Burián za pudla dán* od Jana Aloise Cupala (1893), jež vychází z pověsti *Jan za chrta dán* (1. vydání 1823) od Karla Sudimíra Šnajdra (autorství pověsti je přisuzováno Žofii Jandové – viz kapitola 3. 1. 2. 6.), mění se však její lokalita: Šnajdr/Jandová ji zasazuje do Hrubých Kozojed, Václav Kliment Klicpera svou pověst *Jan za chrta dán* (1828) situuje do Chlumce nad Cidlinou. Dalšími z pověstí, které existují ve více podobách, jsou například *O původu hradu Svojanov* (viz kapitola 3. 1. 2. 1), *O pokladu* (viz kapitola 3.

1. 2. 2), *Rytíř Rašín straší* (viz kapitola 3. 1. 3. 1) – tyto pověsti se však liší jen v drobných detailech.

V kapitole věnované cestopisné literatuře jsem nejprve vysvětlila základní pojmy týkající se zmiňovaného okruhu literatury, upřesnila, v čem se jednotlivé žánry - cestopis, místopis, průvodce – liší, a uvedla konkrétní tituly týkající se hradu Svojanov. Podrobněji jsem se zaměřila na dílo Terézy Novákové z oblasti národopisné literatury *Z nejuvýchodnějších Čech: řada cestopisných črt*, v němž autorka seznamuje čtenáře s hradem Svojanov, kam ráda docházela při svých toulkách okolím města Bystré. Při čtení této publikace je velmi nápadná oddanost autorky k národu, kladný vztah k památkám a jejich historii. Hrad Svojanov je jí popisován s romantickým zaujetím - mistrně zachycuje cestu ke Svojanovu, jeho zákoutí/prostory, s realistickou přesností popisuje architekturu hradu v proměnách času. Celým dílem prostupuje autorčina láska k vlasti. Do textů vkládá vlastní úvahy vztahující se k slavné historii královského hradu, odsuzuje působení měšťanských německých rodů na Svojanově. Na základě těchto dominantních motivů by bylo možné konstatovat, že Teréza Nováková ještě na konci 19. století uplatnila typ vlastenecko-romantického cestopisu, jehož tradice vzniká již v první polovině století.

Druhá komplexní analýza se vztahuje k dílu Václava Klimenta Klicpery *Rod Svojanovský*. Zde jsem se zabývala jak charakteristikou děje, zobrazením středověkých postav, tak koncepcí žánru (romantická truchlohra). Na základě studie odborných publikací od Hodrové (1997), Hrbaty (1998, 2005) jsem byla schopna určit hlavní motivy hry, charakterizovat povahu hlavních postav. Hrad Svojanov v Klicperově díle hraje velmi důležitou roli – je kulisou, dějištěm zkázy, hradem “hrobkou“, kde jsou ukončeny osudy rodu Svojanovských. Kromě této symbolizace obrazu hradu jako “hrobky“ se zde objevuje několik dalších typických romantických motivů, například různé vyobrazení lásky - láska rodičů k dětem, nešťastná láska milenecká (mezi Jarolímem a Růženou), láska vlastenecká (nositeli jsou především hrabě, Vilím a Jarolím). K dalším typickým romantickým motivům patří i motiv poutnictví, jenž je spojen s postavou Vilíma. Dále v díle najdeme pro romantismus velmi produktivní motiv snu a snění spojený s postavami Růženy a hraběnky Svojanovské.

Klicpera se nechal také inspirovat jednou ze svojanovských pověstí, konkrétně *O zazděné paní Kateřině*, využil motivu klokočí, které v uvedené pověsti má klíčovou roli,

a vhodně ho využil ve své truchlohře: klokočí, jenž se orosí, předznamenává tragický konec rodu. (viz kapitola 3. 1. 4. 1)

Pro romantiky obvykle bývala nejdůležitější příroda a její zobrazení, v tomto případě je příroda zachycena jako odraz hrdinova (Vilímova) nitra. Tento postup, jakož i další dílčí motivy a obrazy nabízí různé analogie mezi dílem V. K. Klicpery a K. H. Máchy, jež jsem podrobněji popsala. Je dokonce možné usuzovat, že Mácha, jenž byl obdivovatelem a zároveň hercem Klicperových her, se nechal inspirovat postavami z uvedené truchlohry – Vilímem, Jarolímem a Růženou. Vilímova postava sloužila jako předloha pro Máchova Viléma, Jarolím se u Máchy proměnil v Jarmilu, která stejně jako Růžena zobrazuje padlého anděla.

Dalším zkoumaným dílem byla poema Jaroslava Vrchlického *Svojanovský křížáček*. Stejně jako Nováková, tak i Vrchlický osobně Svojanov navštívil. Hrad jej zaujal natolik, že mu věnoval hned tři díla – *Svojanovské granáty*; *Světlušky pod Svojanovem*; *Svojanovský křížáček*. V analyzovaném díle *Svojanovský křížáček* je podobně jako u Klicpery hrad kulisou, píše o něm jako o chmurném smutném hradu, poněvadž hlavní hrdina, dvanáctiletý Jeník, syn rytíře Bořka, utíká z hradu za dobrodružstvím. Vrchlický zachycuje jak emoce Jeníka, tak jeho nejbližších – otce, matky, plebána. Uvedenou báseň můžeme považovat za modelový typ parnasistní poezie. Vrchlický se zde zaměřuje na krajinomalbu, díky jeho barvitému stylu příroda nejen v okolí Svojanova ožívá, vyvolává nejrůznější nálady. Báseň je tvarově propracovaná, s vytríbeným jazykovým projevem. Celá báseň má specifickou podobu nerýmovaného pětistopého desetislabičného jambu, s mužským zakončením.

Mimo motivu poutnictví, jenž je typický pro romantismus, sledujeme motivy beznaděje, strachu, nejistoty. Postava rytíře Bořka má vize/sny, které ho provází, podobně jako tomu bylo u Růženy a hraběnky v *Rodu Svojanovském*. Okrajově se zde objevují i realistické prvky (ideál humanity).

Jak je již zřejmé z podrobných analýz děl, hrad Svojanov nabýval v literárním ztvárnění různých podob – byl cestovním cílem, dějovou kulisou, památným místem české historie i hrobkou její zašlé slávy, místem potěchy, úniku i tragického individuálního osudu. Nejvíce byl spojován s pocity smutku, stesku a zrady. Všichni zmiňovaní autoři propojili hrad Svojanov s motivem poutnictví, Nováková líčí svou osobní pouť ke Svojanovu a dojmy z ní, Vrchlický nechal svého hrdinu utéct z hradu a putovat po světě, naopak Klicperův hrdina Vilím putuje zpět do rodného sídla. U všech

analyzovaných děl je patrné vlastenecké cítění autorů, jejich obdiv k historii a minulosti místa.

Svojanov byl a stále je místem, které sloužilo a slouží k inspiraci.

Seznam literatury

Primární literatura

BŘEZOVSKÝ, Bohuslav. *Tajemný hrad Svojanov aneb Paměti Františka Povídalka*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1947. 118, [v] s.

CUPAL, Jan Alois. *Kytice z pověstí poličského okresu*. V Poličce: F. Popelka, 1893. 41 s.

DÍTĚ, Jan, *Pověsti o hradu Svojanově*, in *Od Trstenické stezky: vlastivědný sborník okresu litomyšlského a poličského*. Litomyšl: Redakční sbor, 1921-1950.

KLICPERA, Václav Kliment a ŠUBERT, František Adolf, ed. *Soubor spisů Václava Klimenta Klicpery. Díl II., Dramatické práce vážné*. V praze: B. Kočí, 1906-1907. 2 svazky. Knihovna českých klasiků a belletristů; svazek IV.

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Z nejnýchodnějších Čech: řada cestopisných črt*. Polička: F. Popelka, 1898. 207 s.

PÍCHA, Josef Jan. *Z pověstí o hradě Svojanově*. In: *Jitřenka: časopis pro zábavu a poučení*. v Poličce: F. Popelka, 1882 – 1948

SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl první, [Chrudimsko]*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny František Šimáček, 1882. x, 259 s., [24] l. obr. Příl., [1] složená mapa.

ŠNAJDR, Karel Sudimír. *Okus w básněnj českem*. W Hradcy Králowé: [s.n.], 1830.

VOJKOVSKÝ, Rostislav. *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky*. Hukvaldy-Dobrá: Putujme, 2013. 42 s. Putujme po hradech a zámcích., s. 17. ISBN 978-80-87712-92-4.

Sekundární literatura

BENEŠ, Bohuslav, ed. et al. *Kde modrý plamének hoří: pověsti z kraje pod Lopeníkem, Buchlovem a Pálavou*. Břeclav: Moraviapress, 1998. 182 s. ISBN 80-86181-12-X.

BENEŠ, Bohuslav. *Česká lidová slovesnost: Výbor pro současného čtenáře*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1990. 363 s. Lidové umění slovesné. ISBN 80-207-0181-8.

BLAHYNKA, Milan. *Čas básnických syntéz: k vývojové problematice poezie 1945-1984*. Praha: Československý spisovatel, 1985. 108 s. Puls.

CARUS, Carl Gustav: *Devět dopisů o krajinomalbě*, 1831, citováno v Brion, Marcel: *Romantismus*. In: Huyghe, René (ed.): *Umění nové doby*. Odeon, Praha 1974, str.50.

CUPAL, Jan Alois. *Hrad Svojanov*. V Poličce: Město Polička, [1910?]. 23 s.

CUPAL, Jan Alois. *Královský hrad Svojanov*. Polička: A, Cupal, 1939. 25 s. Musejní spolek Palacký v Poličce; 14.

FAKTOROVÁ, Veronika: *Národní krajina*. In: *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozeneckého cestopisu*. Praha: Ars-ci, 2012, s. 210-240

FISCHER, Ernst. *Původ a podstata romantismu*. Překlad Alexej Kusák. 1. vyd. Praha: NPL, 1966. 245, [3] s., [16] s. fot. příl.

FRYČER, Jaroslav. *Neznámý parnas*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988, 398 s. ISBN 01-033-88.

HODROVÁ, Daniela et al. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Vydání první. Jinočany: H & H, 1997. 249 stran. ISBN 80-86022-04-8.

HRBATA, Zdeněk. *Romantismus a Čechy: témata a symboly v literárních a kulturních souvislostech*. Vyd. 1. Jinočany: H & H, 1999. 193 s. ISBN 80-86022-58-7.

HRBATA, Zdeněk a PROCHÁZKA, Martin. *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 417 s., [16] s. barev. obr. příl. ISBN 80-246-1060-4.

KALISTA, Zdeněk, URBANOVÁ, Jiřina, ed. a BURIÁNEK, Petr. *Cesta po českých hradech a zámcích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1993. 452 s. Klub čtenářů. Historický klub. ISBN 80-207-0440-X.

KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. 2., upravené vyd. Praha: SPN, 1983. XXIV, 790 s. Odborné slovníky.

KONEČNÝ, Stanislav. *Poličsko: turisticko-vlastovědný průvodce obcemi a jejich okolím*. Vyd. 1. Tišnov: Sursum, 2005. 215 s. ISBN 80-7323-106-9.

KONEČNÝ, Stanislav. *Hrad Svojanov*. Vyd. 1. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2007. 11 s. ISBN 978-80-254-1708-9.

KONEČNÝ, Stanislav. *Svojanov: pohled do historie hradu a panství*. Vyd. 1. Litomyšl: Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli vydal Stanislav Konečný, 2007. 154 s. ISBN 978-80-254-0802-5.

KŘIVÁNEK, Vladimír. *Karel Hynek Mácha*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1986. 140 s. Medailóny/Horizont.

LEŠČÁK, Milan a SIROVÁTKA, Oldřich. *Folklór a folkloristika (o ľudovej slovesnosti)*. Bratislava: Smena, 1982. 263 stran. Mimo edície.

LUFFER, Jan. *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2383-4.

MAŘÁNEK, Jiří. *Rožmberská trilogie*. 5. vyd., v Knižním klubu 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7176-146-X.

MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-699-X.

NEŠPOR, Jan a HOŘČIČKA, Josef. *Průvodce po východních Čechách, popisující města a místa Choceň, Vys. Mýto, Litomyšl, Brandýs n. Orl., Českou Třebovou, Poličku, Svojanov, Bystré, Lanškroun, Kyšperk, Jabloné, Králíky, Žamberk, Rokytnici, Litici, Potštýn, Vamberk, Doudleby, Kostelec nad Orlicí, Častolovice a Rychnov nad Kněžnou, jakož i vycházky z nich*. V Ústí nad Orlicí: nákl. Vlast., [1903]. 207 s.

PRAŽÁK, Albert. *Karel Hynek Mácha*. V Praze: Státní nakladatelství, 1936. 243 s. Sbíрка monografií; sv. 1.

SCHULZ, Ferdinand. *Česká balada a romance*. In: Osvěta: listy pro rozhled v umění, vědě a politice. Praha: Václav Vlček, 06.1877, 7 (6). ISSN 1212-026X.

SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. V Brně: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky, 1998. 183 s. ISBN 80-85010-06-2.

TUREČEK, Dalibor a kol. *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Vyd. 1. Brno: Host, 2012. 342 s. ISBN 978-80-7294-733-1.

VODIČKA, František. *Zvěř a myslivost ve světle věků*. Vyd. 1. Praha: Em. Hladík, 1948. 259 s., [20] s. obr. příl.

ZÁMEČNÍK, Karel. *Knížka o Bystrém. Sv. 4, Byli našimi hosty (Teréza Nováková a Jaroslav Vrchlický v Bystrém)*. Bystré: Obecní úřad, 1994. 15 s.

ZEMAN, Milan. *Poetika české meziválečné literatury: (proměny žánrů)*. Praha: Československý spisovatel, 1987. Kritické rozhledy.

Internetové zdroje

DUHE, Tomáš Durdík. *Československá bibliografická databáze* [online]. [cit. 2021-7-7]. Dostupné z: <https://www.cbdb.cz/autor-14166-tomas-durdik>

FABIAN, Petr. *Hradní architektura – vybrané pojmy*. Hrady-zriceniny.cz [online]. [cit. 2021-7-7]. Dostupné z: <https://www.hrady-zriceniny.cz/pojmy.htm>

HRAD SVOJANOV. *Svojanov – Pověsti a legendy*. Hrad Svojanov [online]. [cit. 2021-7-7]. Dostupné z: <https://www.svojanov.cz/povesti-a-legendy>

Seznam příloh

Příloha č. 1 – Současná podoba hradu Svojanov

Příloha č. 2 – Svojanov v krajině Českomoravské vrchoviny

Příloha č. 3 – Raná podoba hradu kolem r. 1300

Příloha č. 4 – Půdorys hradu Svojanov podle D. Menclové

Příloha č. 5 – Podoba hradu do roku 1500 před rekonstrukcí

Příloha č. 6 – Hrad Svojanov v 2. pol. 19. století – pohled od severovýchodu

Příloha č. 7 – Bašta při skalním útesu Panenský skok

Příloha č. 8 – Svojanov od jihozápadu, cestou do Hlásnice

Příloha č. 9 – V pozadí hradu torzo hlásky

Příloha č. 10 – *Poličské pověsti* J. A. Cupala – frontispice

Příloha č. 11 – *Tajemný hrad Svojanov* – titulní strana

Příloha č. 12 – *Jan za chrta dán* K. S. Šnajdr - frontispice

Příloha č. 13 – Patnáctidílný soubor *Hrady, zámky a tvrze království Českého*

Příloha č. 14 – Truchlohra *Rod Svojanovský* – verze titulní strany z roku 1821

Příloha č. 15 – *Svojanovský křížáček* – frontispice

Příloha č. 16, 17 – Báseň *Svojanovské granáty*

Přílohy

Příloha č. 1 – Současná podoba hradu Svojanov

Obrázek č. 1 – Současná podoba hradu Svojanov

DSVČ. *Východní Čechy Evropská stezka hradů a zámků* [online]. [cit. 3.7.2021].

Dostupný na WWW: <https://stezkahraduazamku.eu/cs/hrady-a-zamky/hrad-svojanov>

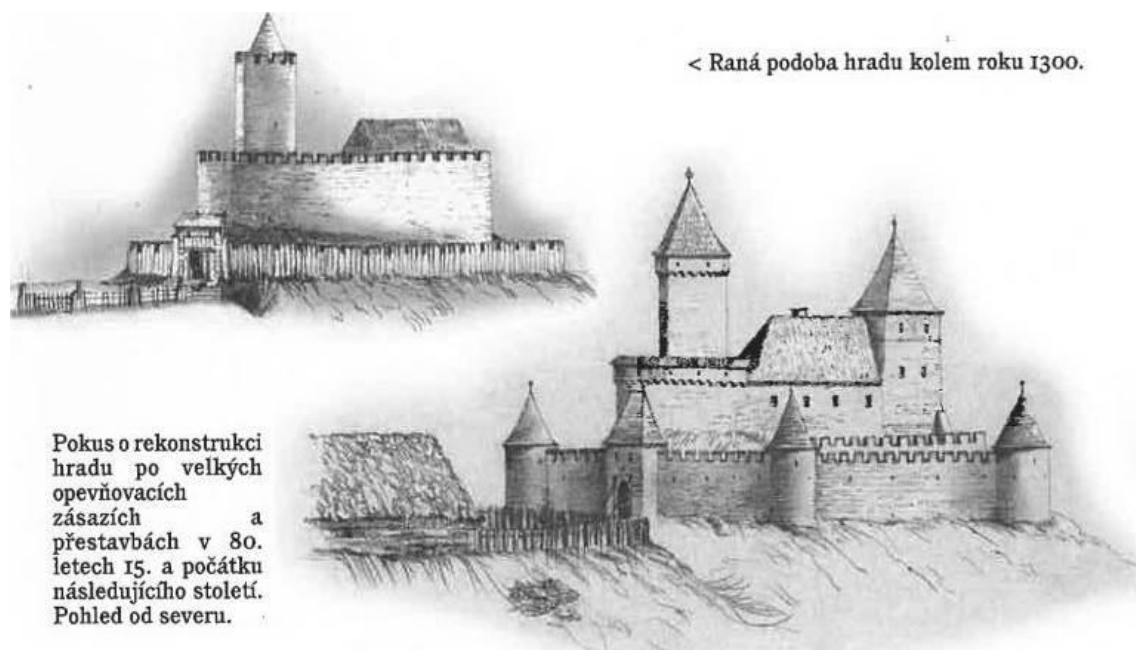
Příloha č. 2 - Svojanov v krajině Českomoravské vrchoviny

Obrázek č. 2 - Svojanov v krajině Českomoravské vrchoviny

VOJKOVSKÝ, Rostislav. *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky*. Hukvaldy-Dobrá: Putujme, 2013. Putujme po hradech a zámcích., s. 35. ISBN 978-80-87712-92-4.

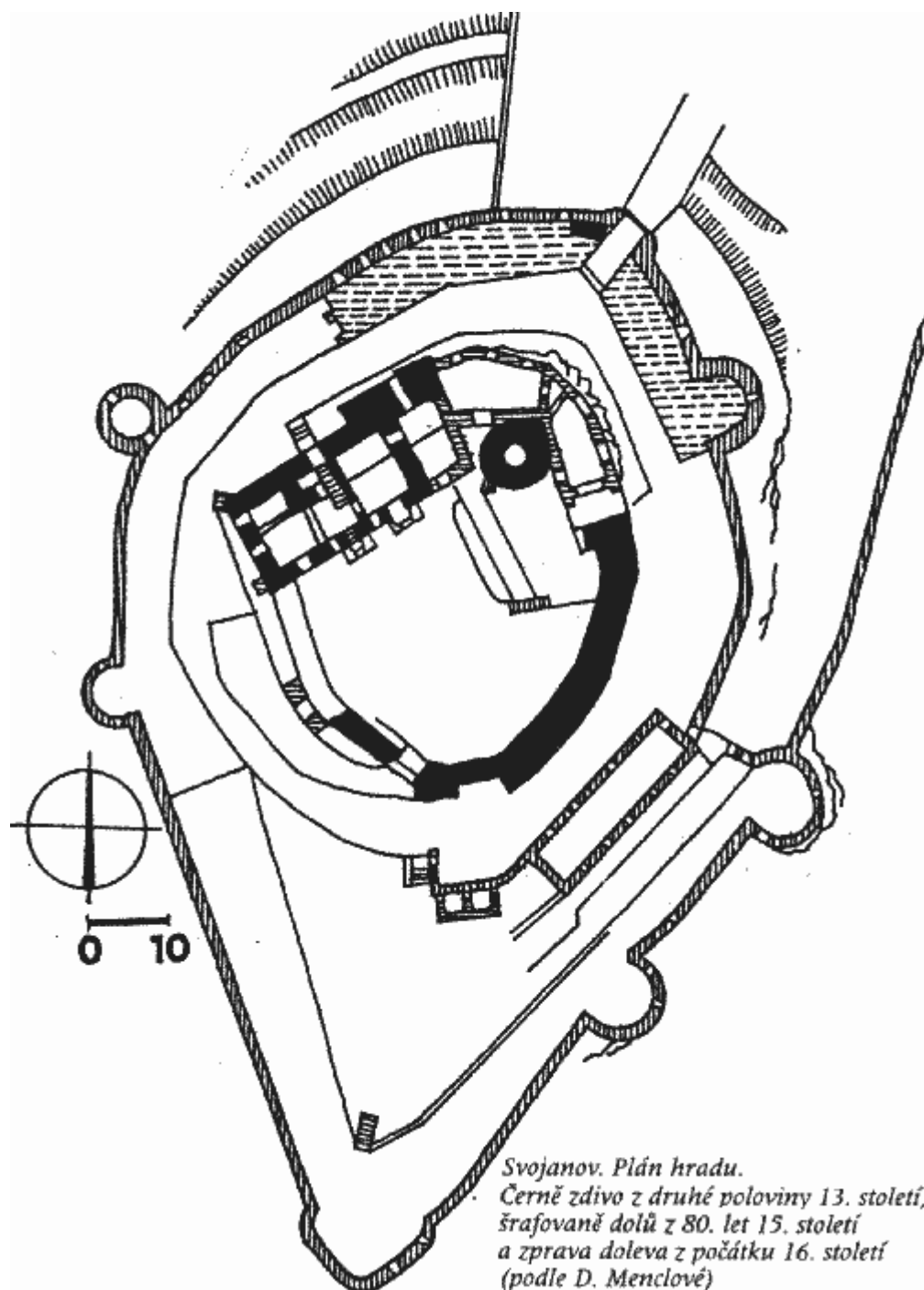
Příloha č. 3 – Raná podoba hradu r. 1300

Obrázek č. 3 – Raná podoba hradu r. 1300

VOJKOVSKÝ, Rostislav. *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky*. Hukvaldy-Dobrá: Putujme, 2013. Putujme po hradech a zámcích., s. 3. ISBN 978-80-87712-92-4.

Příloha č. 4 – Půdorys hradu Svojanov podle D. Menclové

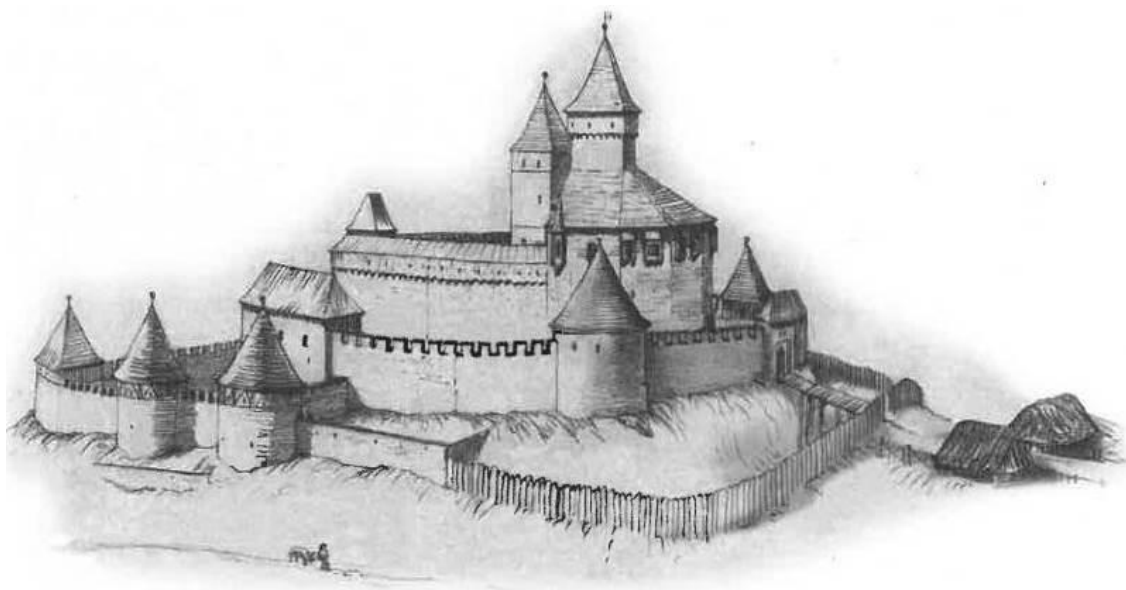

Obrázek č. 4 – Půdorys hradu Svojanov dle D. Menclové

MENCLOVÁ. *Svojanov* [online]. [cit. 3.7.2021]. Dostupný na WWW:

<http://hrady.dejiny.cz/svojanov/001.htm>

Příloha č. 5 – Podoba hradu do roku 1500 před rekonstrukcí

Rekonstrukce pro dobu kolem roku 1500 před renesanční přestavbou starého paláce. Podle staré, dodnes ovšem nezachovalé olejomalby zachycující hrad po přestavbách, měly bašty vysoké kuželové střechy, starý palác střechy opřené o tělo věže a na jihozápadě mohutnou hranolovou věž srostlou s masou paláce. Při rekonstrukci bylo k této malbě přihlédnuto. Pohled od severovýchodu.

Obrázek č. 5 – Podoba hradu do roku 1500 před rekonstrukcí

VOJKOVSKÝ, Rostislav. *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky*. Hukvaldy-Dobrá: Putujme, 2013. Putujme po hradech a zámcích., s. 17. ISBN 978-80-87712-92-4.

Příloha č. 6 – Hrad Svojanov v 2. pol. 19. století – pohled od severovýchodu

Obrázek č. 6 – Hrad Svojanov v 2. pol. 19. století – pohled od severovýchodu
PATOČKA. *Hrady na dobových obrazech* [online]. [cit. 3.7.2021]. Dostupný na
https://www.hrady-zriceniny.cz/s_svojanov.htm

Příloha č. 7 – Bašta při skalním útesu Panenský skok

Obrázek č. 7 – Bašta při skalním útesu Panenský skok

VOJKOVSKÝ, Rostislav. *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky*. Hukvaldy-Dobrá: Putujme, 2013. Putujme po hradech a zámcích., s. 29. ISBN 978-80-87712-92-4.

Příloha č. 8 – Svojanov od jihozápadu, cestou do Hlásnice

Obrázek č. 8 – Svojanov od jihozápadu, cestou do Hlásnice

VOJKOVSKÝ, Rostislav. *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky*. Hukvaldy-Dobrá: Putujme, 2013. Putujme po hradech a zámčích., s. 36. ISBN 978-80-87712-92-4.

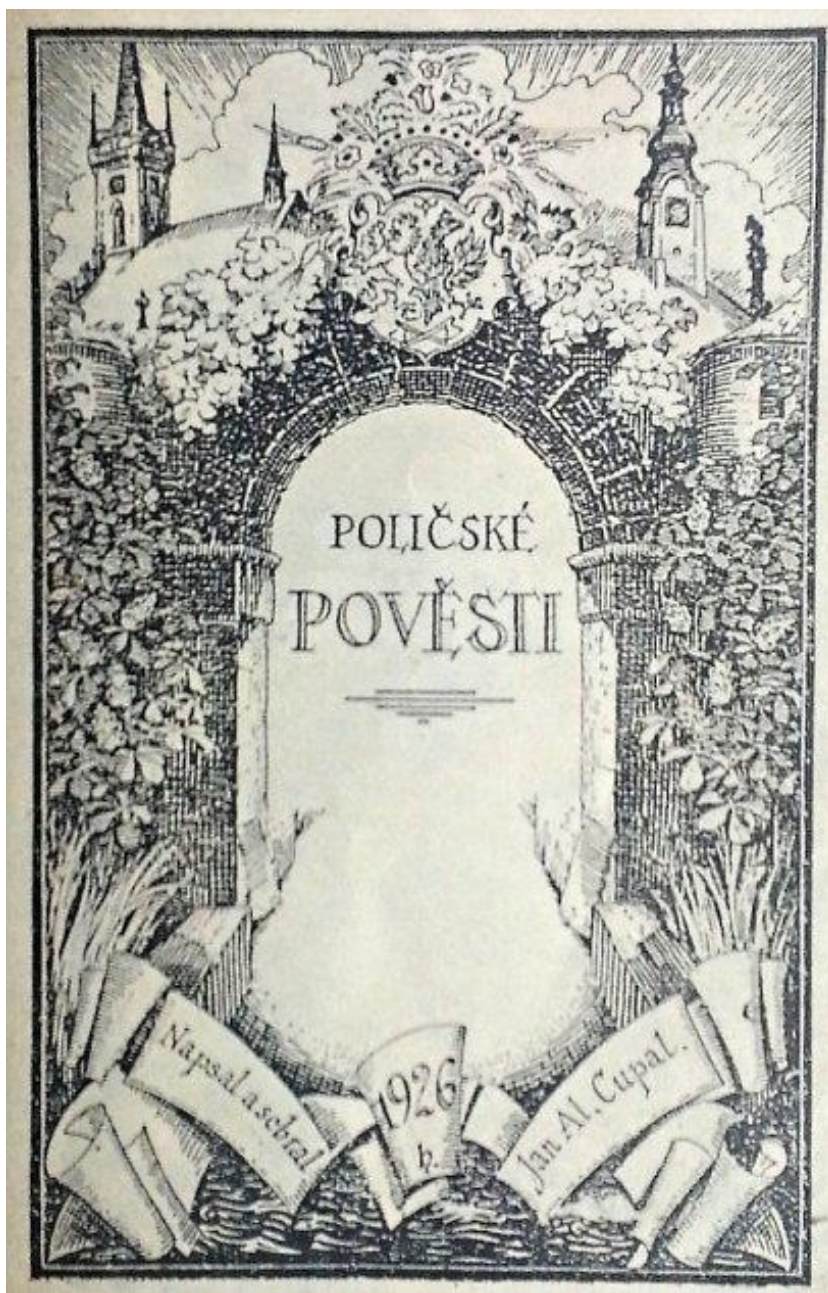
Příloha č. 9 – V pozadí hradu torzo hlásky

Obrázek č. 9 – V pozadí hradu torzo hlásky

VOJKOVSKÝ, Rostislav. *Svojanov: hrad jihovýchodně od Poličky*. Hukvaldy-Dobrá: Putujme, 2013. Putujme po hradech a zámcích., s. 27. ISBN 978-80-87712-92-4.

Příloha č. 10 – *Poličské pověsti* J. A. Cupala – frontispice

Obrázek č. 10 – *Poličské pověsti* J. A. Cupala – frontispice

BÁČA. *Polička – Jan Alois Cupal spolupracoval i s Terézou Novákovou* [online]. [cit. 3.7.2021]. Dostupný na WWW: https://svitavsky.denik.cz/kultura_region/serial-svitavskeho-deniku-literarni-toulky-20130215.html

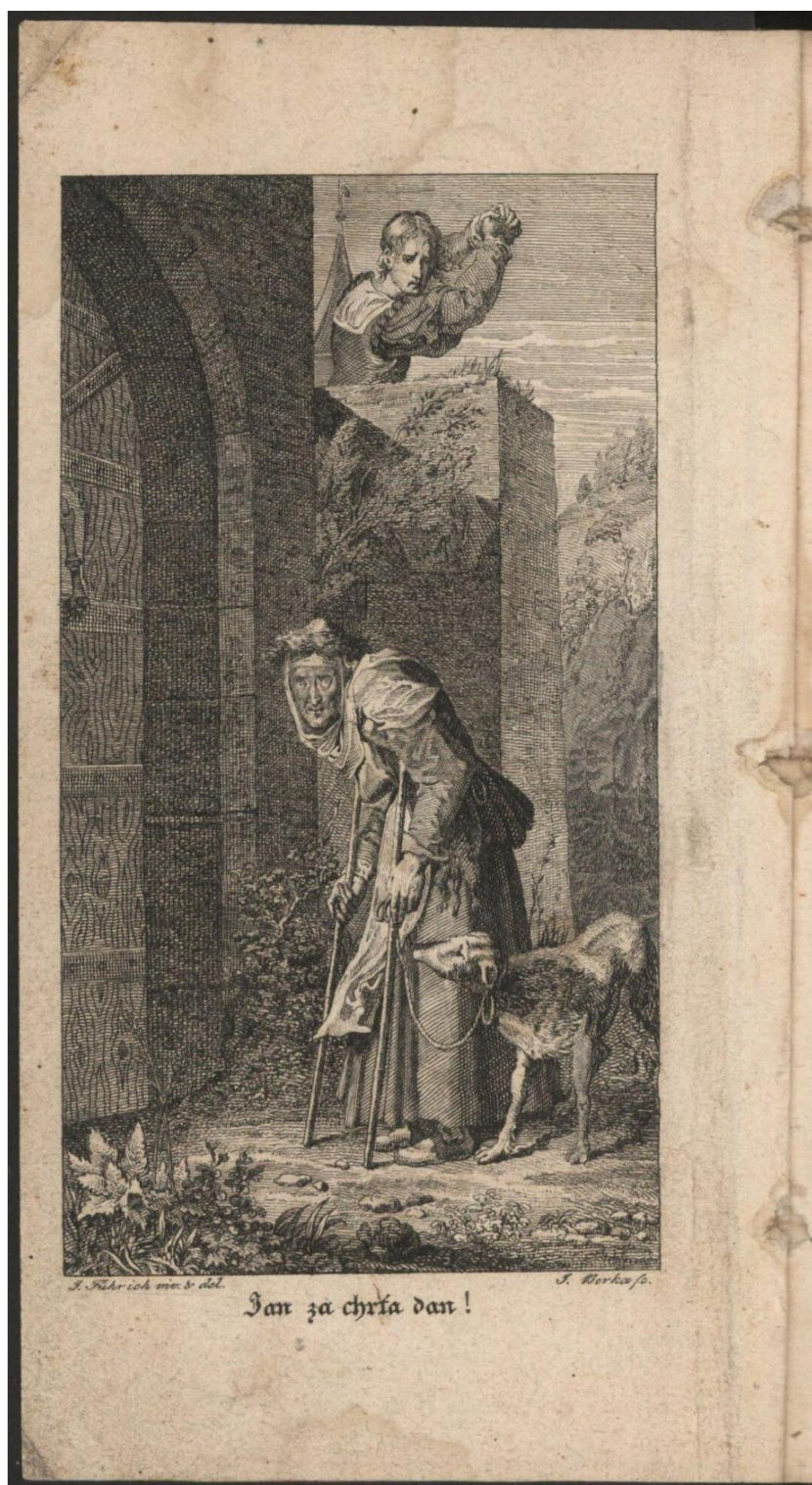
Příloha č. 11 – *Tajemný hrad Svojanov* – titulní strana

Obrázek č. 11 – *Tajemný hrad Svojanov* – titulní strana

BÁČA. *Literární toulky po Svitavsku* [online]. [cit. 3.7.2021]. Dostupný na WWW:

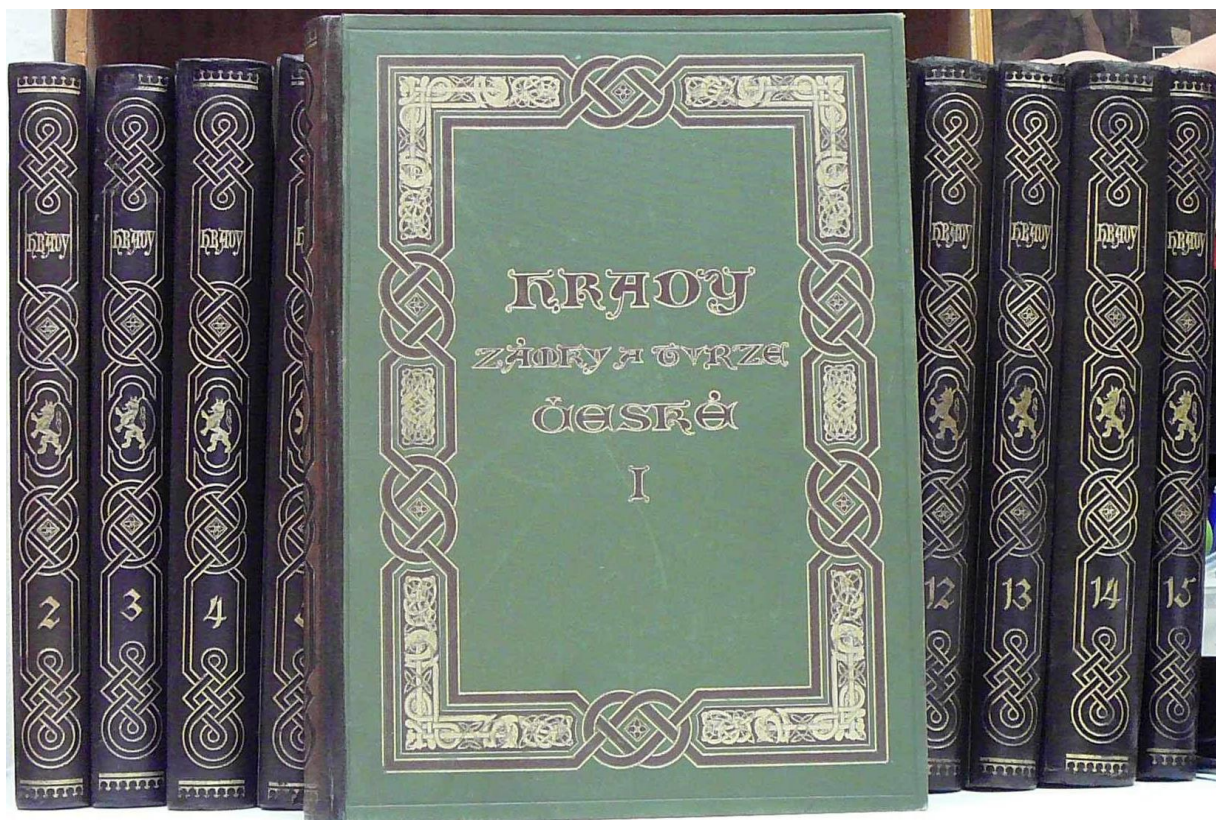
<https://www.litoulkysy.cz/products/svojanov-vrchlicky-a-brezovsky/>

Obrázek č. 12 – *Jan za chrta dán* K. S. Šnajdr – frontispice

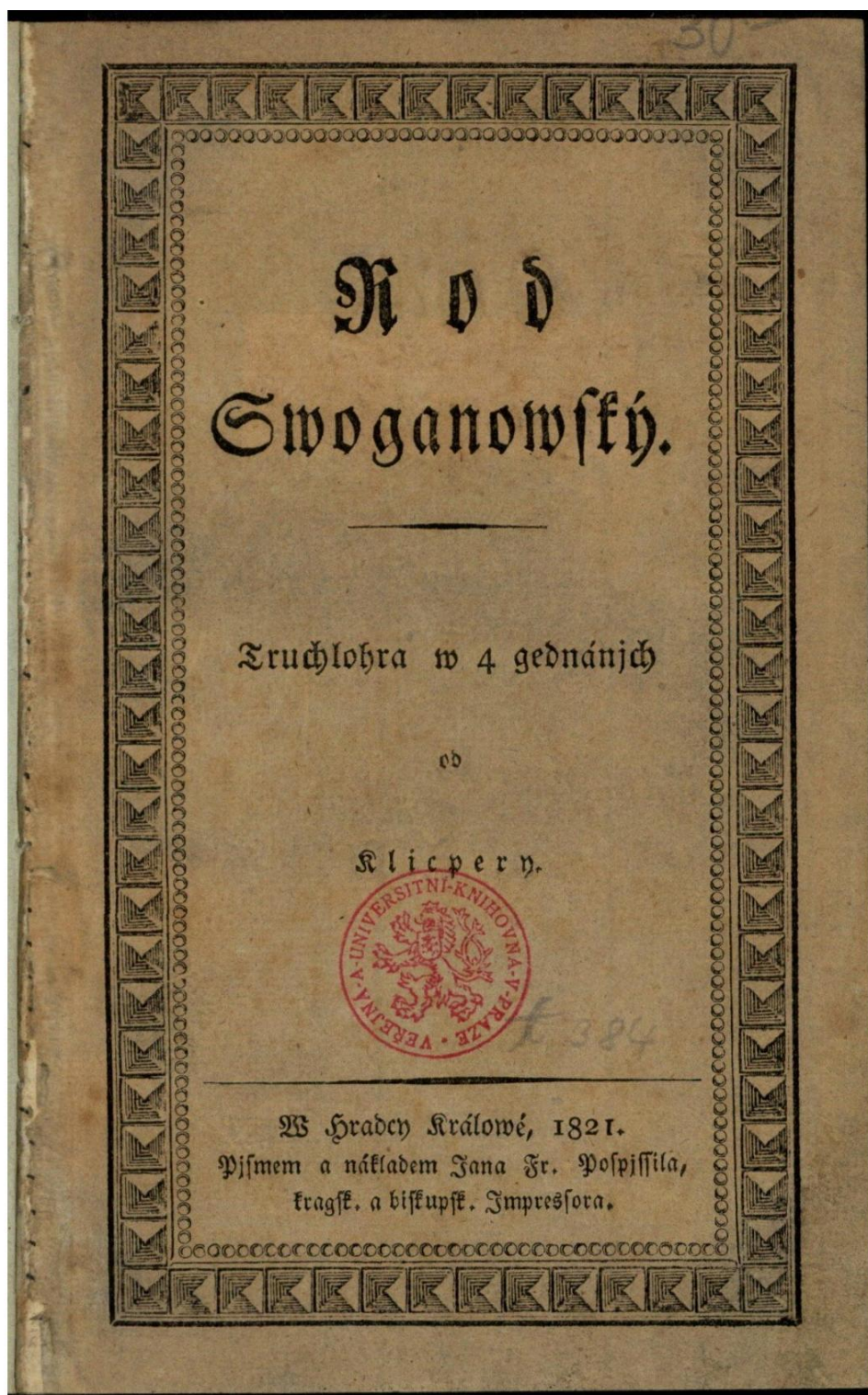
ŠNAJDR, Karel Sudimír. *Okus w básněnj českem*. W Hradcy Králowé: [s.n.], 1830.

Příloha č. 13 – Patnáctidílný soubor *Hrady, zámky a tvrze království Českého*

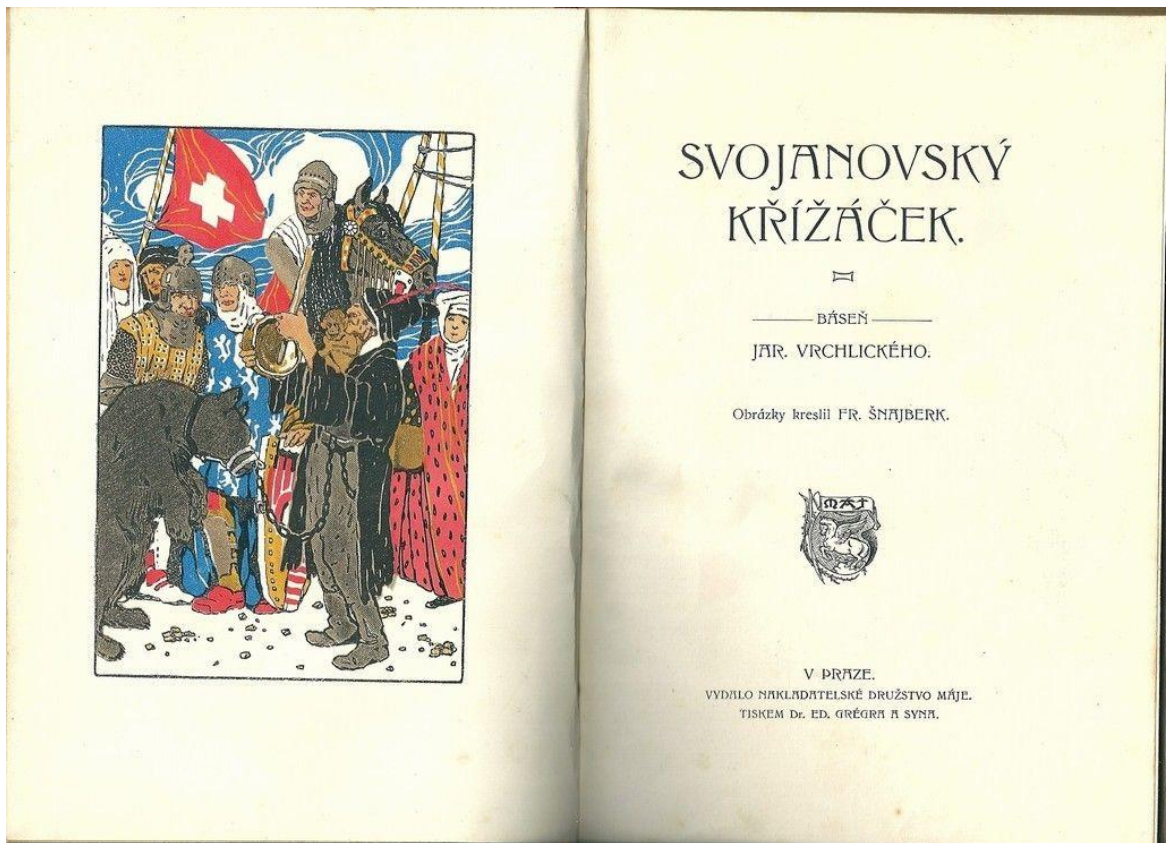

Obrázek č. 13 – Patnáctidílný soubor *Hrady, zámky a tvrze království Českého*

KAREL V. LIEBSCHER a kol. Antikvariát Beneš [online]. [cit. 3.7.2021]. Dostupný na WWW: <https://www.antikvariát-benes.cz/detail/111911-hrady-zamky-a-tvrze-kralovstvi-ceskeho-i.-xv.-dil.html>

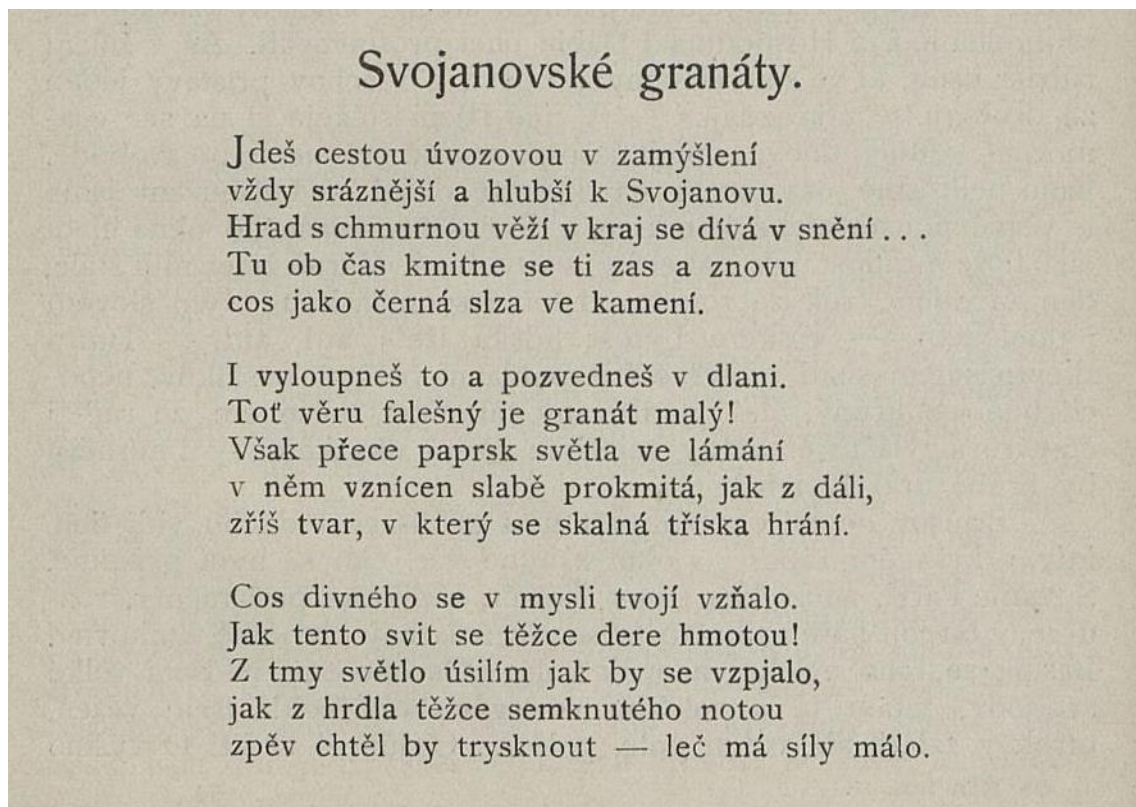

Obrázek č. 14 - Truchlohra *Rod Svojanovský* – verze titulní strany z roku 1821
KLICPERA, Václav Kliment. *Rod Swojanowski: truchlohra w 4 gednánjch*. W Hradcy Králowé: J.F. Pospjssil, 1821. 115 s. [Diwadlo Klicperowo]; sv. 4, báseň 1.

Obrázek č. 15 – *Svojanovský křížáček* - frontispice

VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Svojanovský křížáček: báseň*. Praha: Máj, [1906]. 97 s.

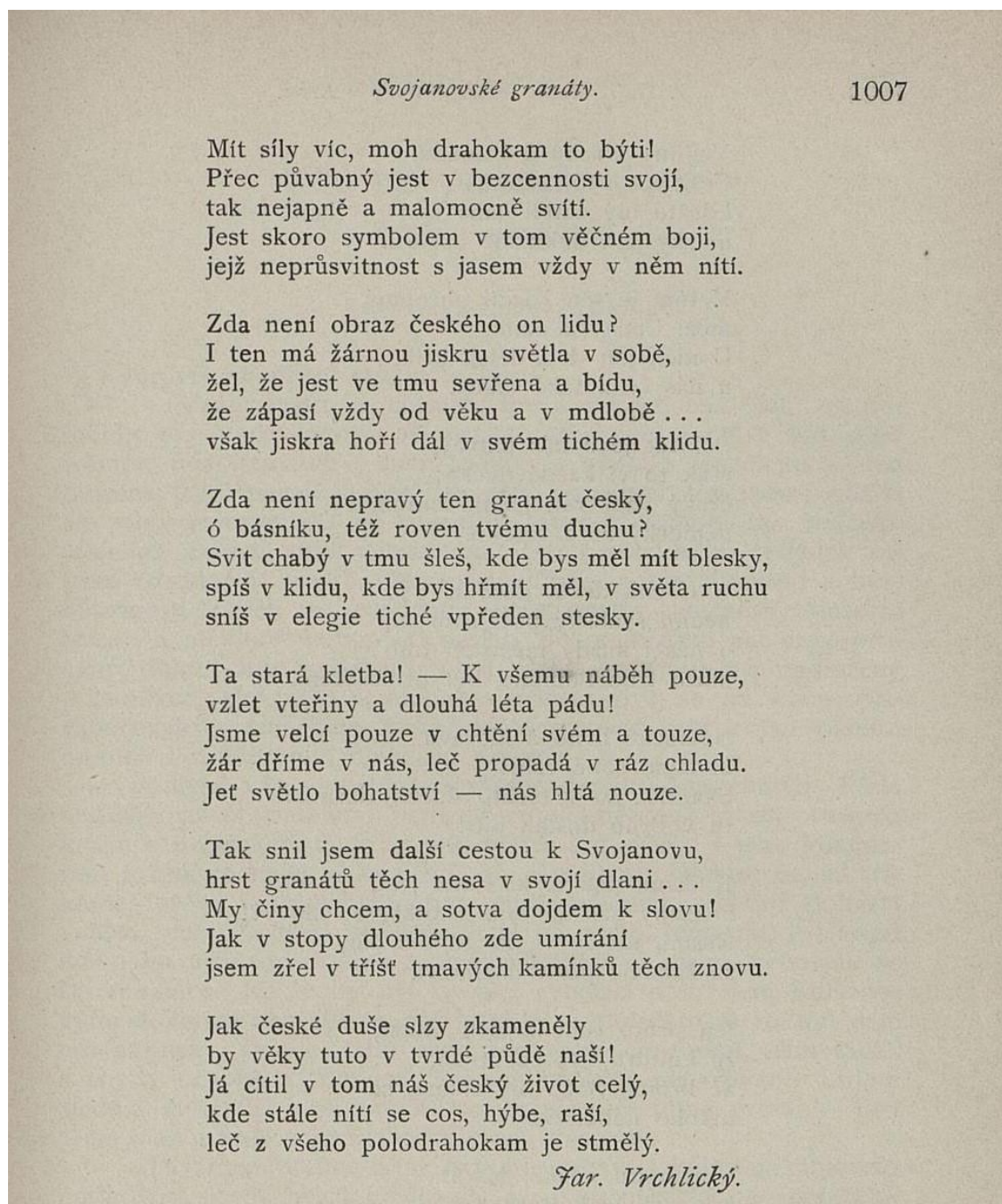

Obrázek č. 16 – Báseň *Svojanovské granáty*

Osvěta: listy pro rozhled v umění, vědě a politice. Praha: Václav Vlček,

11.1905, **35**(11). s. 1006. ISSN 1212-026X. Dostupné také z:

<https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:1d633a90-cbbc-11e4-ae4e-5ef3fc9ae867>

Obrázek č. 17 – Báseň *Svojanovské granáty*

Osvěta: listy pro rozhled v umění, vědě a politice. Praha: Václav Vlček,
11.1905, **35**(11). s. 1006. ISSN 1212-026X. Dostupné také z:
<https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:1d633a90-cbbc-11e4-ae4e-5ef3fc9ae867>